

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Katedra filosofie a dějin přírodních věd

Diplomová práce

**Nová divočina a její teoretické uchopení na
příkladu Rohanského ostrova**

**New wilderness and its theoretical context on the example
of Rohan island**

Johana Hořejší

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Vojtěch Hladký, Ph.D.

Praha 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze 14. 8. 2015

Podpis:

Poděkování

Ráda bych poděkovala Vojtěchu Hladkému za ochotné a trpělivé vedení diplomové práce. Michaele Zemkové za četné konzultace a sdílené nadšení z nové divočiny. Přátelům za ochotu naslouchat, přáteli a rodině za neutuchající podporu při studiu.

Abstrakt

Nová divočina je pojem označující specifický typ prostředí, které vzniká na lidmi silně pozměněných a poté opuštěných lokalitách. Taková místa jsou ponechána vlastními vývoji určenému hlavně spontánními přírodními procesy. Tato práce se věnuje nejprve popisu fenoménu nové divočiny v rámci českého i zahraničního kontextu. Snaží se vystihnout nejen obecné rysy nové divočiny, ale také upozornit na různé souvislosti, které z jejího charakteru plynou. Dále se zabývá teorií Umweltu od Jakoba von Uexkülla, která rozebírá vztah jedince ke světu a navrhuje chápání prostoru jako něčeho individuálního. Je představen také pojem heterotopie od Michela Foucaulta. Druhá část práce se věnuje konkrétnímu příkladu nové divočiny – Rohanskému ostrovu v Praze. Pojednává jeho historický vývoj a přírodní poměry. Na popsanou lokalitu pak aplikuje koncepce Umweltu a heterotopie. Tyto dvě teorie pojímající prostor specifickým způsobem dokládají komplexnost a bohatost fenoménu nové divočiny.

Klíčová slova: nová divočina, Rohanský ostrov, Umwelt, heterotopie

Abstract

New wilderness is a term denoting a particular kind of environment which is considerably modified by human activity and then abandoned. These places are left to their own development defined mostly by natural processes. This work describes the phenomenon of new wilderness both in Czech and international context. It attempts to capture not only the general nature of new wilderness but also to point out various features which are provoked by its character. Subsequently it discusses the theory of Umwelt by Jakob von Uexküll describing the relation of individual to the world and treating the space as perceived individually. Second part of this work is dedicated to concrete example of new wilderness – Rohan island in Prague. It summarizes its history and natural conditions. The concepts of Umwelt and heterotopia are then applied to this locality. The two theories in question, conceiving space in a specific way, develop further the complexity and richness of the phenomenon of new wilderness.

Key words: new wilderness, Rohanský ostrov, Umwelt, heterotopia

Obsah

Úvod.....	1
1 Nová divočina.....	3
1.1 Nová divočina jako pojem.....	3
1.2 Divočina versus divokost.....	3
1.3 Nová divočina v českém kontextu.....	5
1.3.1 Charakteristiky nové divočiny.....	6
1.3.2 Faktory ovlivňující podobu nové divočiny.....	8
1.3.3 Typologie nové divočiny.....	9
1.4 Nová divočina v zahraničním kontextu.....	10
1.4.1 „New wilderness“.....	10
1.4.2 „Urban interstices“.....	13
1.4.3 „Terrain vague“.....	16
2 Koncepce prostoru.....	18
2.1 Jakob von Uexküll a jeho koncepce <i>Umwelt</i>	18
2.1.1 <i>Umwelt</i> jako žitý svět organismu.....	19
2.1.2 Metafora přírodní – hudební skladby.....	21
2.1.3 <i>Umwelt</i> u zvířat a u člověka.....	22
2.2 Pojmy <i>Umwelt</i> , <i>milieu/x</i> a jejich význam u různých autorů.....	23
2.2.1 Otázka přeložitelnosti a různých interpretací pojmu <i>Umwelt</i>	23
2.2.2 <i>Umwelt</i> u Canguilhema.....	25
2.2.3 Pojem <i>milieu/x</i> a jeho různé výklady.....	27
2.3 Prostor u Michela Foucaulta.....	29
2.3.1 O jiných prostorech.....	29
2.3.2 Heterotopie.....	30
3 Rohanský ostrov.....	33
3.1 Historie Rohanského ostrova.....	33
3.1.1 Vývoj ostrova v 16. až 18. století.....	33
3.1.2 19. století – Karlínský přístav a nádraží Rakouské severozápadní dráhy.....	35
3.1.3 20. a 21. století – regulace meandru Vltavy, průmyslový areál.....	36
3.1.4 90. léta a developerské plány.....	37
3.1.5 Vývoj Rohanského ostrova po roce 2000.....	38
3.1.6 Shrnutí vývoje Rohanského ostrova v souvislosti s problémem nové divočiny.....	40
3.2 Přírodní poměry Rohanského ostrova.....	41
3.2.1 Přírodní podmínky Rohanského ostrova.....	41

3.2.2	Vlastní přírodovědný průzkum lokality	44
3.3	Hledání umweltů – typologie uživatelů Rohanského ostrova	46
3.4	Je Rohanský ostrov heterotopii?	51
3.4.1	Aplikace principů heterotopie na Rohanský ostrov	51
3.4.2	Reflexe Foucaultovy heterotopie u dalších autorů	55
Závěr	58
Obrazové přílohy	61
Literatura	64
Internetové zdroje	66

Úvod

Nová divočina je specifickým typem prostředí v moderní krajině, které je těžko uchopitelné, velmi heterogenní a bohaté na možné výklady. Ve své práci bych ráda představila tento fenomén v co největší komplexnosti. Domnívám se, že abychom skutečně pochopili její charakter, je potřeba na ní nahlížet z hledisek různých diskurzů. Nová divočina zahrnuje místa typická tím, že vznikají z neplánované spolupráce lidského faktoru a přírodních procesů. Už z tohoto důvodu je snaha o její uchopení pomocí nástrojů biologie a filosofie logickou cestou. Pro přiblížení tématu jsem si zvolila lokalitu Rohanského ostrova v Praze. Cílem práce není podat vyčerpávající biologický popis tohoto místa, ale na tomto konkrétním případě ukázat charakteristiky nové divočiny a možnou aplikaci různých myšlenkových konceptů. Pro Rohanský ostrov už existují plány budoucí zástavby, které pokud budou realizovány, charakter místa jako nové divočiny zničí. To však není důvod, proč by nebylo třeba se Rohanskému ostrovu věnovat. Krátké nebo velmi omezené časové trvání je pro novou divočinu rysem typickým.

První část práce se věnuje fenoménu nové divočiny z hlediska její obecné charakteristiky a typických rysů. Pokusím se ji vymezit na základě dvojic pojmů divočina – divokost, nová – stará divočina. Představím, v jakém smyslu se termín nová divočina používá v českém kontextu. Poté nastíním způsoby, jakými se tímto tématem zabývají autoři v zahraničí. Různé úhly náhledu na tuto problematiku jsou obzvlášť vzhledem k její obtížné definovatelnosti důležité.

V druhé části textu bude rozebráno několik konceptů prostoru. Teorii Umweltu od Jakoba von Uexküllla jsem si zvolila proto, že dává důraz na různé možné způsoby percepce prostředí a poukazuje na důležitost přisuzovaného významu oproti jednoduchému mechanickému chápání prostoru. Pojem Umwelt dále rozvinu v reflexi u George Canguilhema. Hlavní další tematizování prostoru, kterým se budu zabývat, je pojem heterotopie Michela Foucaulta. Pojednává o tzv. jiných prostorech, což považuji za možný přínos pro pochopení nové divočiny jako místa odlišného od klasicky zařaditelných typů krajiny.

Po teoretické části přibližující jednotlivé tematické okruhy se budu věnovat Rohanskému ostrovu jako typickému příkladu nové divočiny. Bude popsána jeho

historie a přírodní poměry a poté se na něj pokusím aplikovat koncepty Umweltu a heterotopie. Pomocí teorie Umweltu bych ráda ukázala specifičnost některých rysů nové divočiny. U pojmu heterotopie si budu klást otázku, jestli je Rohanský ostrov případem takového prostoru a co nám použití Foucaultova termínu na fenomén nové divočiny může přinést.

1 Nová divočina

1.1 Nová divočina jako pojem

„Divočinu nelze ex definitione „vytvořit“, lze ji pouze připustit.“

(Míchal 2002, str. 187)

Pojem nová divočina je relativně nový a není snadno vymezitelný. V této kapitole se jej budu snažit popsat nejprve tak, jak je chápán v českém kontextu. Ne snad proto, že by se fenomén, který označuje, v jiných zemích nevyskytoval nebo nebyl zpracováván, ale proto, že nemá jasně přeložitelný ekvivalent. Budu se snažit definovat tento pojem tak, jak je chápán u nás a to především pro potřeby této práce. Definice, o kterou budu usilovat, tedy nemá být všeobecně platnou a tento pojem postulující, ale měla by být vymezená v tom smyslu, v jakém je nová divočina pojímána v této diplomové práci. V navazující části kapitoly se budu zabývat fenoménem nové divočiny i z hlediska cizojazyčných autorů, kteří se jí zabývají, ačkoli ji pojmenovávají různými způsoby.

1.2 Divočina versus divokost

Abychom lépe pochopili význam pojmu *nová divočina*, bude užitečné, když si nejprve vymezíme obě jeho části v tom smyslu, v jakém jsou pro tento pojem určující. Nejprve bych se věnovala pojmu *divočina* a také pojmu *divokost*. Pojem *divočina* versus pojem *divokost* – na jednu stranu by se mohlo zdát nesmyslné klást tyto dva pojmy do opozice, na druhou stranu je důležité je rozdělovat. Divočina je totiž *místo*, zatímco divokost je spíše *proces* a nelze jen jednoduše říci, že divočina je místo, kde se projevují principy divokosti. S pojmem divokost se pojí spontaneita, nepředvídatelnost, živelnost, náhodnost, proměnlivost. Dále pak minimální organizace a kontrola ze strany člověka. Tyto charakteristiky jsou spojeny i s velkou částí míst označovaných jako divočina, ale tam přicházejí ke slovu ještě další charakteristiky, které mohou být paradoxně s těmito prvními v rozporu. Jako o divočině mluvíme často v souvislosti s různými přírodními parky či památkami. Takové lokality mohou mít různý

stupeň ochrany a povoleného zásahu do chodu přírody, nicméně jejich hranice bývají většinou dost jasně vymezeny (pásmo prvního, druhého stupně ochrany a podobně). Tím je vlastně řečeno – ano, chceme divočinu, ale pouze v těchto jasně vymezených hranicích; zde si příroda „může dělat, co chce“, protože jsme to my (lidé) povolili a víme o tom, máme nad divočinou kontrolou. V takových místech si pak lidé cení (relativní) nedotčenosti přírody, bohatých ekosystémů, které měly dlouhou dobu k samostatnému vývoji. To jsou jistě vlastnosti hodnotné. Nicméně vzhledem k ohraničenosti takových míst a více či méně jasně danému způsobu možnosti využívání, povolených činností ať už ze strany návštěvníků nebo správců je minimálně diskutabilní, do jaké míry se mohou všechny jmenované principy divočiny projevovat. Chráníme v takových případech divočinu nebo spíš naši představu toho, jak mají konkrétní dané lokality vypadat?

Vraťme se ještě k pojmu *divočina* jako kulturnímu konceptu. Do určité doby je pochopitelné, že o nějakém oceňování divočiny a přisuzování jí pozitivních konotací bylo těžko přemýšlet. Divoká příroda obklopovala vše, byla sice zdrojem materiálu, ale v zásadě byla něčím, co bylo potřeba zkrotit, usměrnit, polidštit. Jinak byla chápána jako nehostinná a nevyužitelná pustina „*Nezkultivovaná půda byla chápána jako nevzhledná, neplodná a neužitečná. Divočinu bylo potřeba zkulturnit, aby vydala své bohatství a stala se vstřícnou vůči lidským potřebám, ať už praktickým, estetickým či duchovním.*“ (Erban 2004, str. 32). Změnu v tomto smýšlení můžeme klást zhruba na přelom 18. a 19. století (Hédl 2009, str. 511) a nutno podotknout, že to byla změna velmi postupná, pocházející z kruhů intelektuálních či uměleckých. V dnešní době považujeme za celkem přirozené oceňovat krásu hor a lesů, ale k tomuto postoji vedla dlouhá cesta „*Zejména hory byly považovány dlouho za vředy a bradavice na tváři Země, a tak když např. klasicizující estetika J. J. Winckelmann spatřil poprvé Alpy, hnusem se prý pozvracel.*“ (Stibral 2008, str. 3). Během 19. století se vnímání divoké přírody značně posunulo a začala být ceněná, vznikaly první rezervace a národní parky, kde se chránila vznešená a civilizací nezkažená příroda. Představa divočiny jako člověkem nedotčené (nebo jen málo dotčené) krajiny je však v 21. století poněkud absurdní, minimálně v rámci středoevropského kontextu. Hédl ve svém *textu Divočina, divokost a ochrana přírody* upozorňuje na atributy, které se s divočinou občas spojují „*Divočina = stabilita, neměnnost.*“ (Hédl 2009, str. 512). Na tomto je vidět, jak se může paradoxně stát vlastností *divočiny* něco, co je protichůdné k principům *divokosti*.

Oproti *divočině*, *divokost* dává důraz na samotný přírodní proces „*V tomto smyslu [je] cokoli, co vzniklo silami přírody a co není pod lidskou kontrolou; tedy nejen les někde v horách, ale i městský brownfield samovolně zarůstající pajasanem a zlatobýlem kanadským.*“ (Hédl 2009, str. 512). Tato diferenciací mezi pojmy *divočiny* a *divokosti* je důležitá nejen pro uvědomění si zatíženosti, nebo neutrálněji řečeno specifických konotací, obou pojmů. Je to také rozdíl, který do značné míry vystihuje odlišnost „staré“ a nové *divočiny*.

1.3 Nová divočina v českém kontextu

V této kapitole bych se ráda věnovala nejprve obecnému popisu fenoménu, který je v českém kontextu označován jako *nová divočina*. Poté bych se pokusila definovat jednotlivé atributy, které se s ním pojí, a následně bych navrhla typologii různých takových lokalit, jakkoli si jejich výčet neklade za cíl být kompletním seznamem.

Nová divočina vzniká na místech, která byla silně ovlivněna a pozměněna lidskou činností a následně opuštěna. Samozřejmě bychom mohli namítnout řečnickou otázkou, jaké lokality (minimálně v rámci středoevropského kontextu) nebyly silně ovlivněny člověkem. Pro novou divočinu je však typický relativně ostrý předěl mezi obdobím, kdy místo spravoval člověk a kdy jej opustil. Zde v krátké době nabývají převahy spontánní přírodní procesy, které původní lidmi organizované struktury mění podle svých vlastních zákonitostí a proměňuje se dynamika prostoru. Přívlastek *nová* může být poněkud zavádějící. Nejde ani tak o to, že by se v krajině podobný fenomén nevyskytoval. Jistě i dříve než ve 20. století docházelo k opouštění lidských sídel či hospodářství, která pak podléhala podobné sukcesi přírodního vývoje. Dnes je tomuto jevu věnována větší pozornost, jsou tendence jej konceptualizovat a v rámci toho také snaha vymezit *novou divočinu* oproti tomu, co si běžně představíme jako divokou přírodu. Snad by bylo k přívlastku „nová“ vhodné připojit vlastnosti jako nezáměrná, nechtěná či přehlížená. Abychom ale pojmu *nová* v této souvislosti nebrali zcela jeho relevanci, je třeba uznat fakt, že podoby nové divočiny v současnosti jsou určitě jiné, než byly dříve. Zarůstající opuštěná továrna může být chápána jako novodobý ekvivalent rozpadlé ruiny středověkého hradu.

1.3.1 Charakteristiky nové divočiny

Jaké jsou tedy jednotlivé charakteristiky typické pro novou divočinu? Jak už jsme si řekli výše, specifikum nové divočiny je nezáměrný vznik na silně antropogenně ovlivněných, obhospodařovaných stanovištích, která byla opuštěna, respektive kde byla ukončena předchozí lidská činnost. Taková situace může nastat z mnoha různých důvodů, například zrušení provozu průmyslového areálu či hospodářského provozu. Dále změnu majetkových poměrů a jejich nejasnost – pozemky, které jsou ve vlastnictví více lidí neshodujících se na tom, jak s nimi nakládat. Nedostatek finančních zdrojů majitele lokality – ať už pro udržování původního stavu nebo novou výstavbu. Příkladem může být také ukončení těžby. Příčiny, které nakonec vedou ke vzniku nové divočiny, jsou podobně pestré, jako je pak podoba každé konkrétní lokality. Důležitými momenty vzniku mnoha takových míst byla deindustrializace řady lokalit a změna hodnoty hospodářské půdy „*Ve střední Evropě de facto skončila také industriální éra v podobě z druhé poloviny 19. a větší části 20. století – pustnou velké průmyslové areály, železnice a jejich okolí, z města se úplně vytrácí poslední zbytky zemědělství, ruší se užitkové zahrady a sady.*“ (Mikuláš 2006). Nová divočina vzniká často na místech brownfields – postindustriálních i postagrárních. Nejde jen o místa po těžbě či průmyslových areálech, ale i menší technické památky jako zaniklé vápenky, pivovary, mlýny. Méně často zmiňovanou kategorií jsou také opuštěné statky a zemědělské usedlosti, kterých je v české krajině mnoho. Objekty vyvlastněné za minulého režimu přišly ve svém vývoji o kontinuitu osobních vazeb k místu a to spolu s náročností údržby a hledání využití často rozsáhlých komplexů budov a pozemků přispělo k jejich opouštění. Toto všechno jsou místa potenciálního vzniku nové divočiny.

S důvody vzniku nové divočiny se pojí další její důležitá vlastnost, a totiž krátkodobá nebo neodhadnutelná doba jejího trvání. Poměry, za kterých daná nová divočina vznikla, se mohou kdykoli změnit, a vzhledem k tomu, že nevznikla plánovaně a nebyla lidským záměrem, je velmi pravděpodobné, že bude za jiných, pro člověka příznivějších, okolností zrušena „*Je to neslepená mozaika, kde nikdo za nic neručí a kde jednotlivé dílčí obrázky čekají jen na to, až se sežene dost peněz na jejich odstranění.*“ (Mikuláš, Šturma 2015, str. 26). Typická je tedy často efemélnost stanovišť nové divočiny. Specifikem jsou také její nejasné hranice, ať už ve smyslu fyzickém (často jde těžko posoudit, kde končí více či méně obhospodařovaný park a

kde začíná nová divočina v podobě opuštěného zahradnictví) nebo přeneseném. Kdy je daná lokalita „obyčejnou akátinou mezi silnicí a zástavbou“ a kdy už ji označovat za novou divočinu? Na toto neexistuje jednoznačná odpověď a snahou tohoto textu je také naznačit, že některé takové otázky jsou z principu neadekvátně položené. Respektive není na ně „správná“ odpověď. Pro novou divočinu je typická spontaneita, nevypočitatelnost, neurčitost, nezařaditelnost. Z těchto vlastností vyplývá, že na ostře vymezené otázky nemůžeme očekávat striktní odpovědi.

Další z vlastností nové divočiny je nejlépe ilustrovatelná na příkladu městské divočiny. Obecně se dá říci, že je nová divočina často „zemí nikoho“. Kdybychom se podívali například na Prahu z leteckého pohledu, viděli bychom relativně propojenou síť zeleně, na jejímž základě se vynořuje město samotné *„Při pohledu na mapu města zdaleka tolik zelených ploch nenalezneme. Zato objevíme mnoho bílých ploch. Není to ani zeleň, ani zástavba. Co jsou tedy ona „bílá místa“?“* (Zemková 2009, str. 68). Mohli bychom tedy novou divočinu označovat také za „bílá místa“ na mapách nebo přeneseně řečeno „slepé skvrny“ na myšlenkových mapách. Pokud bychom si na mapě vyznačili všechna místa, která jsou jednoduše zařaditelná do kategorií jako „zástavba“, „park“, „dopravní komunikace“, „zemědělská půda“ a podobně, nová divočina bude to, co zbyde, případně bude tvořit hranice mezi jednotlivými zařaditelnými lokalitami. Kdybychom chtěli použít metaforu, můžeme si představit plochu těsta, ze kterého vykrajujeme kousky cukroví – nová divočina budou odkrojky, které nám zbydou po tom, co jsme použili všechny dostupné formičky (kategorie). Jsou to místa bez oficiálního managementu ze strany lidí – zeleň se povětšinou neseká ani neřeže, mnohem spíše je ovlivňována „neoficiálním managementem“ – sešlapem chodců, venčením psů a podobnými aktivitami. Jakkoli ji člověk ovlivňuje, podoba nové divočiny jím není řízena, nýbrž je spoluutvářena mnoha faktory a člověk je jen jedním z nich.

S více různými charakteristikami, které jsme uváděli, souvisí ambivalence nové divočiny. Je to vlastnost, která se spojuje s divočinou nebo divokostí vůbec, na případu nové divočiny se však demonstruje ještě výrazněji a s dalšími zabarveními, které u „staré“ divočiny nejsou typické *„Vztah člověka k divočině se postupem času měnil, byť dodnes je ambivalentní – obsahuje zároveň úctu i strach, nadšení i obavy, pocit bezpečí i ohrožení.“* (Míchal 2002, str. 187). Na jedné straně divočina jako potenciál – vzbuzuje údiv, ohromuje svoji živelností, nezkrotností, schopností se obnovovat. Může

být také vnímaná jako divočina – ráj, původní nedotčená příroda. Na druhou stranu může budit strach z neznáma, působit bestiálně, nebezpečně. Mísí se zde strach a obdiv „*Divočina má pro mnoho lidí zvláštní ambivalenci. Na jedné straně s ní bývá spojován častý chaos, neovladatelnost a slídivé nebezpečí, na druhé straně však jde o nostalgickou oslavu divočiny jako „harmonické přírody“. Divočina, to je nová vitalita, rozmanitost, akceptování zániku, zážitek umírání v souběžnosti s rodícím se novým životem, uvolnění stávajícího a překonání zažitých symbolů, tolerance jednoty v různosti, vyzdvižení údivu a také vyjádření klidu a uvolněnosti.*“ (Zemánek 2003, str. 103). U nové divočiny se tato dvouznačnost projevuje o to víc, že se jedná o lokality, které nebyly divoké původně ani nevznikly záměrně, ale jaksi mimoděk a mohou být snadno vnímány jako lidský neúspěch, selhání lidského řádu a schopnosti jej udržovat. Míra ambivalence pocitů, které vzbuzuje, pak samozřejmě záleží na vzhledu konkrétní lokality, jejím znečištěním odpadky a množství pozůstatků po předchozí lidské činnosti.

Ráda bych ještě zdůraznila jeden atribut, který je zároveň spojený s předchozím vymezováním pojmu divočina a divokost. Jak jsme mohli vidět na jednotlivých rysech nové divočiny, je pro ni typická dynamičnost, a to na úrovni jednotlivé lokality i v různorodosti mezi lokalitami. Důležitý je pak právě fakt, že nová divočina jako fenomén není vázaná na místo. Pro potřeby této práce budu nadále užívat termín *nová divočina*, protože je aktuální v českém kontextu a přestože není slovníkově definovaný, můžeme ho používat víceméně jako *terminus technicus*. Nicméně kdybychom měli volit mezi slovy divočina a divokost, rozhodně by byl výstižnější termín druhý, protože lépe vystihuje dynamičnost a procesualnost popisovaného fenoménu.

1.3.2 Faktory ovlivňující podobu nové divočiny

Jak jsme již naznačili výše, podoba nové divočiny v každém jejím konkrétním projevu (místě) je dána řadou různých faktorů. Některé z nich jsou obecně ekologické jako u jiných přírodních či přírodě blízkých stanovišť, jiné jsou specifické pro novou divočinu. Mezi základní vlivy patří klimatické podmínky, podloží a úživnost půdy. Substrát je právě v případě nové divočiny často daný předchozím užíváním místa. Například v místech bývalých lomů mají možnost se uchytit rostlinné druhy preferující málo živin, pionýrské druhy, které by jinde neměly šanci v konkurenci s dalšími druhy.

Na pozůstatcích zdí a podlah budov se bude dařit skalním druhů rostlin a živočichů a podobně.

Vzhledem k tomu, že nová divočina vzniká také na maloplošných lokalitách ohraničených zcela jiným druhem prostředí (např. prázdná parcela uprostřed městské zástavby), může zde do určité míry fungovat také ostrovní efekt. Je důležitá rozloha – pozitivně s ní koreluje početnost druhů, vzdálenost a charakter okolních lokalit, ze kterých se můžou šířit druhy. Pro druhovou bohatost nové divočiny bude také určující, jak dlouho měla možnost se vyvíjet. Jak jsem již zmínila dříve, je typické, že dané lokality nemají dlouhého trvání. Někdy však schopnost přírodní obnovy funguje až překvapivě rychle. Už z podstaty nové divočiny plyne minimum jejích úprav ze strany člověka. Nedá se ale říci, že by byla správa vždy nulová. Lokalita může být využívána jako dopravní stezka, může být sečena a frekvence takových zásahů pak spoluurčuje její podobu. Těžko určit, jaká míra zásahů a úprav ze strany člověka je ještě přijatelná pro to, abychom místo mohli označit jako novou divočinu, určující bude spíš celkový záměr takových úprav.

1.3.3 Typologie nové divočiny

Nová divočina je z principu velmi heterogenním typem míst, proto je těžké ji nějakým způsobem kategorizovat. Je pro ní charakteristické, že nemá „typického zástupce“. Jednotlivé plochy mohou být velmi odlišné, dalo by se říci, že jediné, co je spojuje, je spontaneita vývoje na intenzivně antropogenně pozměněné lokalitě. Pokusím se nastínit její hlavní typy. Jako základní dva druhy bychom mohli sledovat novou divočinu ve městech a novou divočinu mimoměstskou. Mimo města se vyskytuje v postindustriálních prostorách, opuštěných hospodářských usedlostech, nespravované hospodářské půdě, lomech, haldách a výsypkách po těžbě. Spojnicí s městskou novou divočinou pak budou železniční tratě, ať už zcela opuštěné nebo jen málo využívané (včetně nádražních budov).

Nová divočina ve městě má pak sama o sobě vlastní heterogenitu. Zemková v práci *Význam spontánní sídelní zeleně na příkladu hlavního města Prahy* navrhuje dělení na 7 základních typů – železnice, stráně, cenné lokality, poříčí, stromové porosty, zeleň v zástavbě a travní porosty (Zemková 2008, str. 24-25). Kategorii zeleň

v zástavbě pak dělí ještě na subkategorie zahrádkářské kolonie a ostatní zeleň v zástavbě, travní porosty na pole, ruderalizované travní porosty a savany. Uvádí, že tato kategorizace je míněna striktně v kontextu hlavního města Prahy a neklade si nárok na to, být univerzálně aplikovatelná. Mohli bychom se pokusit navrhnout další možné typy nové divočiny ve městě, pro potřeby této práce to ale nepovažuji za důležité.

1.4 Nová divočina v zahraničním kontextu

Nová divočina jako pojem nemá v zahraničním kontextu univerzální ekvivalent. Tímto fenoménem se zabývají různé obory v mnoha částech světa, ale používají se pro něj různá označení. Ráda bych zde uvedla některé z kontextů, v rámci kterých se o něm pojednává a termínů, pod kterými můžeme fenomén nové divočiny najít. Za obzvlášť přínosný považuji text autorů Kowarika a Körnera, kteří užívají stejnou terminologii, jako známe z českého kontextu (*new wilderness*) včetně rozdělení nové a staré divočiny. Označení *urban interstices* používají autorky Jorgensen a Tylecotte pro místa, která dle jejich popisu věrně odpovídají nové divočině. Budu se věnovat také označení *terrain vague*, které užívá Kamvasinou. Kromě těchto termínů se můžeme setkat s touto tematikou také pod pojmy *(post)industrial nature*, *urban-industrial woodlands*, *urban wastelands* a řadou dalších. Množství a různorodost pojmů vztahujících se k prostorům nové divočiny můžeme chápat jako důkaz obtížnosti jejich definování.

1.4.1 „New wilderness“

Kowarik a Körner ve své knize *Wild Urban Woodlands* (2005) používají termín totožný jako je nová divočina v českém kontextu *new wilderness*. Vymezují jej také vůči tradiční „staré divočině“ (*old wilderness*). Novou divočinou jsou u nich míněny městské a industriální plochy, kde bylo upuštěno od předchozího využívání, a kde díky tomu byl možný vznik těchto specifických prostor. Objevení divoké přírody v městských opuštěných lokalitách kladou do 70. let 20. století. Od té doby vedly hluboké strukturální změny v průmyslových zemích ke vzniku stovek a tisíců hektarů volných

pro přírodní kolonizační procesy. To vede k paradoxní situaci, že zároveň s tím, jak města takřka nekontrolovatelně rostou do šířky, uprostřed měst samotných se uvolňují plochy, které z různých důvodů nejsou využívány, a může se na nich spontánně rozvíjet příroda. K tomuto vývoji mají obzvlášť blízko industriální zóny, ve kterých byl ukončen provoz. Kowarik a Körner vidí v nové divočině ekologický a sociální potenciál pro obyvatele měst, ačkoli přiznávají, že nová divočina není širokou veřejností snadno akceptována a je často jako *terra incognita* chápána jako nepřístupná.

Vznik nových lesních porostů (*woodlands*) na silně člověkem proměněných lokalitách není podle Kowarika nový fenomén. Jako příklad uvádí antické ruiny nebo zeleň, která se objevovala v mnoha evropských městech zničených po druhé světové válce. Uvádí ale několik charakteristik, podle kterých by mělo být zarůstání městsko-industriálních ploch rozpoznáváno jako nový typ procesu. Tím myslí rozsah procesu zarůstání, specifická ekologická konfigurace stanovišť, na kterých nová divočina vzniká a také její prostorové umístění. Spontánně zarůstající plochy nejsou již tak jako dříve na periferiích kultivované krajiny. Mnohem častěji se nachází přímo v centrech měst nebo jiných ekonomicky aktivních areálech, v bezprostředním dosahu veřejnosti¹.

Vzhledem k tomuto posunu v lokalizaci směrem do center městských aglomerací, by nová divočina mohla být společností využívána. Tomu ale brání různé překážky – první z nich je fakt, že prostory nové divočiny jsou místními přijímány velmi nejistě. Lidé přímo zakoušejí, jak ekonomická struktura, která byla dříve funkční, ztratila svůj význam a byla v relativně krátké době nahrazena přírodními procesy. Je jasné, že vnímání nové post-industriální přírody může být zabarveno stigmatem nepříjemných sociálních změn, které vznik takové divočiny umožnily. Z různých studií je známo, že to, jak je vnímána příroda nebo divočina je ovlivněno biologickou vzdělaností pozorovatele (Kowarik 2005, str. 3). Biologové budou mít větší tendenci

¹ „*The spatial location of the new woodlands. They are no longer found – as was once usually true – far outside the reach of most people, on the periphery of the cultivated landscape, where nature returned slowly and almost unnoticed. Far more often now, new woodlands emerge directly in the center of areas that formerly were highly economically active and therefore, within immediate reach of the public.*“ (Kowarik 2005, str. 2)

vnímat prostory nové divočiny jako přírodu, zatímco rezidenti bez vztahu k ekologii budou přírodní charakter přisuzovat spíše vinicím ve městě.

Problematicčnost vnímání nové divočiny spočívá také v její těžko uchopitelné polaritě mezi přírodou a civilizací, mezi spontánní přirozeností a artificialností. V městsko-industriální zeleni se snoubí dohromady oboje – příroda by na jiném místě, které nebylo tak zásadním způsobem tvarované člověkem, vypadala jinak. Také lidské objekty, pokud by nebyly ponechány přírodním procesům, by byly v jiném stavu. V nové divočině tak vzniká jakási nechtěná spolupráce dvou principů, které jsou tradičně vnímané jako protichůdné. Tato obojakost pak nekoresponduje s obecně sdílenou představou přírody. Přináší spíše zmatenost a nejistotu do klasifikace prostoru, jak v rámci vědeckého kontextu, tak běžné každodennosti. Společenský a ekologický potenciál nové divočiny tak může být snadno přehlížen.

Kowarik vymezuje různé typy zeleně v závislosti na jejich vzdálenosti od městské aglomerace, aby na této prostorové škále ukázal některá specifika městské divočiny. Můžeme zde nalézt tři základní kategorie – „*urban woodlands*“ – zeleň uvnitř města izolovaná mezi zástavbou nebo na okraji města mezi zástavbou a otevřenou krajinou, „*peri-urban woodlands*“ – zeleň v otevřené (kulturní) krajině, která je blízko městským sídlům a „*non-urban woodlands*“ – otevřená, přírodě blízká krajina vzdálená od sídel (Kowarik 2005, str. 5). Městská zeleň má větší společenský význam pro rezidenty, zároveň má menší produktivitu ve smyslu hospodářských lesů. Typická je také větší fragmentovanost lokalit, což ovlivňuje mimo jiné druhové složení rostlin a živočichů. Pozitivní efekt to má pro pionýrské druhy a pro druhy s dobrými disperzními schopnostmi. Dalším vlivem je také deponování materiálu – ať už se jedná přímo o případné skládky odpadu nebo jen větší nitrifikaci půdy v okolí lidských sídel nebo komunikací. Divoká městská zeleň má větší šanci být obohacována rostlinnými druhy původně pěstovanými v zahradách nebo parcích. Rekreační využívání má pochopitelně na lokality také vliv – přítomnost psů a koček může mít negativní vliv na populaci ptáků. Na neudržovaných plochách nové divočiny zůstávají staré či proschlé stromy, které by byly v městských parcích odstraněny. Rozkládající se dřevo je důležitým stanovištěm pro některé druhy hmyzu. V dutinách stromů podobně jako v nesečených travních porostech mohou najít vhodná hnízdiště druhy ptáků, které by v kultivované městské přírodě stanoviště nenalezly (Kowarik 2005, str. 7-8). Do nové divočiny, nebo použijeme-li jiný často zmiňovaný pojem *urban-industrial woodlands*,

Kowarik zahrnuje spontánní přírodní procesy od rostlinné kolonizace prasklin v chodnících či zdech po zarostlé opuštěné lokality většího rozsahu.

Kowarik navrhuje dělení přírody na čtyři druhy, čímž se snaží redukovat diverzitu mnoha různých, kulturně variujících forem uchopování. Příroda prvního druhu je ta „původní“. Zahrnuje ekosystémy a krajiny, které si navzdory lidskému vlivu zachovávají určitou nedotčenost. Příkladem mohou být pralesy, některé (neregulované) řeky či jezera, skalní masivy. Druhý typ přírody je řada prostředí kulturní krajiny jako pastviny nebo hospodářské lesy. Příroda třetího typu je lidmi založená a jsou to například vinice, zahrady, parky nebo aleje. Čtvrtý typ přírody je pak právě příroda nepůvodní a zároveň nezamýšlená, která vzniká typicky v městských či (post)industriálních zónách. Zatímco příroda druhého a třetího typu je masivně definovaná člověkem, příroda prvního a čtvrtého typu je definovaná zejména přírodními procesy. První typ přírody by pak byl nazýván *starou divočinou*, čtvrtý typ *novou divočinou* (Kowarik 2005, str. 22).

1.4.2 „Urban interstices“

Autorky Jorgensen a Tylecotte z Velké Británie obrací svou pozornost zejména k divočině nacházející se v městských „meziprostorech“ – *urban interstices* (Jorgensen, Tylecotte 2007). Přibližně od roku 2001 se v Británii obnovil zájem o regeneraci městských zelených ploch. Se snahou o učinění městské zeleně „čistší, bezpečnější a zelenější“ se ze strany správy měst více či méně přímo zvýrazňoval nesouhlas s takzvaně zbytečnými prostory – *wasted spaces*, spojenými s opuštěnými budovami na pozemcích doků a kanálů, nevyužitými parcelami, bývalými lomy a těžebními lokalitami, tedy místy typickými pro vznik nové divočiny. Taková místa byla chápána nejen jako zbytečná, ale také nebezpečná a bez řádu². Ve vnímání městských prostor nachází Jorgensen a Tylecotte určitou dvouznačnost. Na příkladech různých studií ukazují, že v oceňování krajiny hraje důležitou roli také

² „In general, these woodland landscapes are often perceived as lawless, disordered places disfigured by the traces these crimes and incivilities leave behind in the form of dens, camps, fires, burnt out cars, fly tipping, collections of cans and bottles and evidence of drug abuse. (Jorgensen, Tylecotte 2007, str. 444)

nejistota, zvědavost a záhadnost prostředí (Ward-Thompson 2002, Kaplan a Kaplan 1989 in Jorgensen a Tylecotte 2007). Rozvíjí koncept divočiny od podoby minulé až po její dnešní postmoderní projevy. Na základě slovníkových hesel z *Oxford English Dictionary* (1989) demonstrují společné charakteristiky připisované pojmům *wilderness*, *forest* a *woodland*. Jeden z významů lesa je například „divoká a nekultivovaná pustina, divočina“. Pojem *wilderness* je často používán jako metaforické přirovnání zmatku, obtíží či sociálního vyloučení³. Autorky Jorgensen a Tylecotte na rozdíl od Kowarika používají k popisu nové divočiny vzdálenější pojmy (než ty, se kterými se setkáváme v českém kontextu) a nesnaží se je definovat v tak konkrétní podobě. Důležité pro *interstitial spaces*, které popisují, je převažující vliv přírodních procesů nad lidskou organizací⁴.

Opuštěné a zničené městské prostory jsou pustinami (*wastelands*) 20. a 21. století. Podobně jako byla pre-moderní *terra nullius* považována za prázdnou plochu čekající na kolonizaci a exploataci, také současné městské „pustiny“ jsou často nahlíženy jako místa sama o sobě bez hodnoty, kterou by jim mohla dát pouze nová lidmi organizovaná aktivita a rozvoj. Tato nedůležitost jako by byla podtržena bílou barvou, kterou mnohdy taková místa mají na městských mapách a plánech⁵. Současné diskurzy zabývající se městským prostorem dělí místa na dvě odlišné kategorie – prostory velmi organizované, kontrolované, homogenní a oproti tomu prostory neřádné, chaotické a nepřehledné, tyto rozdíly pak teoretizují různými způsoby. Hetherington (1997, str. 22-23) navrhuje jako vhodnou perspektivu zkoumání oněch

³ „The figurative use of “wilderness” and its companion words emphasize their role as psychological and social (or rather asocial) territories, as well as geographical ones.“ (Jorgensen a Tylecotte 2007, str. 445).

⁴ „These interstitial spaces exist in the gaps between both power and vernacular landscapes (of all types found in the urban context) and include woodland, unused allotments, river corridors, derelict or brownfield sites and especially areas in which the spontaneous growth of vegetation through natural succession suggests that natural rather than human agencies are in control of shaping the land.“ (Jorgensen, Tylecotte 2007, str. 454)

⁵ „Just as the pre-modern *terra nullius* was regarded as a void awaiting colonization and exploitation, so contemporary wasteland is frequently regarded as a non-entity, fit for nothing but improvement or development; and as with the old *terra nullius*, it is often shown as literally blank space on maps and plans; its status as *tabula rasa* sometimes symbolically reinforced by the anticipatory demolition of structures, levelling of the ground and removal of vegetation, so that it becomes “set aside from the processes of landscape”.“ (Jorgensen, Tylecotte 2007, str. 452)

ne-řádných prostor myšlenky Henriho Lefebvra. Ten označuje podobná místa jako „*representational spaces*“ – nejsou to ani tak fyzická místa, ale ambivalentní a intersticiální prostory v nedokonalé mřížce kapitalisticky strukturovaného města.

Na jednu stranu rychlost, se kterou si příroda podmaňuje opuštěné prostory, může vzbuzovat strach a nejistotu, o které se zmiňoval Kowarik. Na druhou stranu schopnost přírody přežít a adaptovat se i na člověkem natolik pozměněných a často zničených lokalitách přináší jistou naději do budoucnosti. Nejednoznačnou recepci *interstitial spaces* komentují i Jorgensen a Tylecotte a vysvětlují ji tím, že tento nový typ přírody nekoresponduje se známými a uznávanými archetypy oceňované přírody. Opět zde hraje roli již zmiňovaná ambivalence – je vegetace nové divočiny spíše fyzickým důkazem lidského selhání a nezájmu nebo příkladem „ozdravujících“ schopností přírody? Složitost v rozdělování přírodního a lidského v povaze postindustriální zeleně by byla důležitou otázkou spíše pro antropocentrický úhel pohledu.

S nejednoznačností či absencí managementu nové divočiny souvisí větší volnost pro obyvatele co do činností, kterým se tam mohou věnovat. Na rozdíl od jiných městských prostor zde není určen (ani očekáván) nějaký konkrétní typ aktivity⁶. Díky tomu takové lokality naplňují velkou různorodost rolí pro různé lidi⁷. Zjevné uvolnění sociálních konvencí v městských meziprostorech je příležitostí pro aktivity, které by v jiných místech ve městě nebyly možné. Edensor (2005, str. 95) pojímá využívání prostoru okolo industriálních ruin jako „anti-turistické“ a to ve smyslu zásadní odlišnosti od konvenčního turismu, kdy je člověk vystaven silně kulturně manipulovanému prostředí s minimální potřebou vlastní snahy či risku. V nové divočině je oproti tomu člověk v prostředí těžko odhadnutelném, nejasně strukturovaném, čímž je vytržen z pasivně přijímajícího postoje. Je exponován podnětům, které ho vedou k větší účasti na pobytu či pohybu prostorem.

⁶ „Unlike most other urban public spaces, they are not prescriptive: each individual seems free to do in them as they choose.“ (Jorgensen, Tylecotte 2007, str. 455)

⁷ „Consequently these places fulfil a multiplicity of different roles for different people. They are places to take short cuts, walk the dog, wander about, gather blackberries, hang out, light a fire, dump rubbish, sleep rough, take drugs, ride a motorbike, build a den or chop down trees, to give but a few examples.“ (Jorgensen, Tylecotte 2007, str. 455)

1.4.3 „Terrain vague“

Pojem *terrain vague*, v současné architektuře proslavený Ignasi de Solà-Moralesem, referuje k místům ve městě, která jsou prázdná, neobsazená nebo nejistá. Nese pozitivní i negativní konotace – jsou to místa neužívaná, ale zároveň volná pro spontánní obsazení. Městské meziprostory, brownfields, neužívané industriální objekty, železniční tratě a stanice, opuštěné přístavy jsou neproduktivní plochy v ekonomické struktuře urbanizace. Vnímaná jako prázdná jsou předmětem zájmu architektů a městského plánování pro potřeby produktivity, řádu a kontroly. Tento pohled přehlíží bohatost a specifickou atmosféru *terrain vague* jako místa kolonizovaného přírodou a lidmi méně kontrolovaným způsobem⁸.

Kamvasinou si všímá ekologického potenciálu *terrain vague* – vegetace, která se sama obnovuje, tvoří jakousi přírodní rezervu, propojuje ostatní zelené plochy ve městě, funguje jako biokoridor a spoluutváří větší městský ekosystém. Podobně jako Jorgensen a Tylecotte (2007) upozorňuje na různorodost lidských aktivit, které mohou být v takových lokalitách realizovány – venčení psů, útočiště pro obyvatele bez domova, umělecké aktivity fotografů, „hřiště“ pro děti, toto všechno a další spontánní využívání spojuje *terrain vague* s ostatními místy ve městě. Síla *terrain vague* spočívá ve svobodnosti a otevřenosti takových míst v porovnání s monitorovaným a komercializovaným prostorem, lidé zde mohou zakoušet jakési zpomalení času v moderním městě. Kamvasinou jako příklad takového místa uvádí High Line - opuštěný viadukt v New Yorku. Toto místo, alespoň před architektonickou úpravou pro potřeby širších vrstev obyvatel, bylo typickým místem nové divočiny⁹. Zmiňuje také projekt Duisburg-Nord Landscape Park z let 1990–2001, kde je aplikován postup „*protecting destruction*“. Postindustriální prostor je v podstatě ponechán vlastnímu vývoji s minimálními zásahy, aby se sám vyvinul do podoby parku. Kamvasinou

⁸ „*This instrumental view disregards the richness and special atmosphere of the terrain vague as a place colonised by nature and people in a more uncontrolled manner, ‘the uncontaminated magic of the obsolete’, the charm of the formless and indeterminate.*“ (Kamvasinou 2006, str. 255).

⁹ „*The project is based on the principle of what they call ‘agri-tecture’: nature becomes architecture as it is inserted between the buildings at an architectural scale, at once wild and cultivated.*“ (Kamvasinou 2006, str. 258)

navrhuje, že tyto „*new vague landscape parks*“ můžeme chápat jako ekvivalent pastorální krajiny 19. století (Kamvasinou 2006, str. 261).

2 Koncepce prostoru

2.1 Jakob von Uexküll a jeho koncepce *Umwelt*

V této kapitole bych ráda vyložila některé z myšlenek Jakoba von Uexkülla z jeho díla *Nauka o významu*, zejména jeho koncepci *Umweltu*. Autor přišel s novým chápáním tohoto pojmu, které běžně označuje prostředí, svět, a svojí teorií o žitém prostoru mu dal specifický význam, spojil ho se svým konceptem. Hned v úvodu nastiňuje své odlišné chápání biologie jakožto nauky o živém, když reaguje na kritiku Maxe Hartmana. Na jeho příkladu ukazuje, jak je pomýlené mechanistické pojmání vědy o životě. Hartman kritizoval Uexkülla v tom, že klamal laickou veřejnost, když jí dával představu o plánovitosti a významu v přírodě. Uexküll uznává Hartmanovu odbornost, co se týče znalosti buněk a chemie, ale říká, že s naukou o životě jeho práce nemají nic společného. Stejně tak jako chemik je schopen odhalit mnohé, když bude zkoumat Sixtinskou madonu, nezjistí ale nic, co by mělo něco společného s obrazem. Podobně dle Uexkülla, když budeme zkoumat pouhou chemii a mechaniku živého, ale nebudeme se zajímat o jeho významové souvislosti a plánovitost, nebudeme o živém jako takovém vlastně nic vědět.

V první kapitole *Nositel významu* ukazuje Uexküll své relativistické pojetí světa. Říká, že „*Všechny věci, které používáme, ač jsou bez výjimky nositelkami významů, označujeme nepřesně jako předměty, jako by to byly prosté objekty beze vztahů.*“ (Uexküll 2006, str. 17). Přitom ukazuje, jak například kámen na cestě je v různých okolnostech vlastně jiným kamenem. Pokud po cestě pouze kráčíme, je podkladem pro naše kroky. Pokud by nás během cesty napadl pes a my jej chtěli kamenem zahnat, bude z kamene najednou zbraň. Věci mají řadu vlastností a tyto vlastnosti jsou v odlišných situacích různě důležité. Autor dělí vlastnosti na podstatné (*essentia*) a doprovodné (*accidentia*). To, které vlastnosti věci jsou podstatné a které doprovodné, ale není neměnné. Záleží to na kontextu, na tom, vůči jakému subjektu se věc aktuálně vztahuje. Uexküll zde používá Aristotelovy pojmy kategorií – Aristoteles rozlišuje kategorii první – podstatu a dalších devět, které jsou případy neboli akcidenty.

V návaznosti na dělení vlastností Uexküll popisuje jednání. Každé jednání se skládá ze dvou částí – vnímání (*Merken*) a působení (*Wirken*). Vnímání i působení je

vázáno na nositele vlastností – nositele vnímaného znaku a nositele působeného znaku. Na tomto vymezení posléze ukazuje různorodost vztahů, ve kterých se jednotlivé věci a subjekty mohou nacházet. Popisuje příklad rozkvetlé louky a květin. Květina může být nositelem různých vnímaných znaků, které budou odpovídat různým vnímajícím subjektům. Pro dívku, která půjde po louce a bude sbírat kytici, je na rostlině důležitá její barva, případně vůně. Tyto vlastnosti jsou v té chvíli podstatné (*essentia*) a ostatní jen doprovodné (*accidentia*). Pro dobytek bude naopak barva až doprovodnou vlastností, podstatná pro něj bude chutnost rostlin. Pro pěnodějku ani chutnost nebude podstatná, pro ní bude důležitá vhodnost rostliny jako stavebního materiálu. Jedná se o stejnou louku z hlediska fyzického, avšak pokud bychom se nedívali na to, v jakých vztazích se může nacházet, o louce a jejím fungování bychom se bez významů, jakých nabývá, nic nedozvěděli.

2.1.1 *Umwelt* jako žitý svět organismu

Umwelt, tedy žitý svět organismu, záleží na tom, jaké jsou vnímací schopnosti daného jedince. Do jeho *Umweltu* mohou pochopitelně vstupovat pouze takové znaky z jeho okolí, které mu jeho způsob vnímání umožní zachycovat. *Umwelty* jsou tak rozličné tedy nejen proto, že každé zvíře má jiné potřeby a způsoby života, ale už proto, že mají každé jiné smysly. Zde bychom mohli uvést často citovaný příklad – *Umwelt* klíštěte. Jeho rozpoznávací schopnosti jsou zredukovány na tři vnímané znaky, které jsou pro něj důležité. Dokáže vnímat teplotu, přítomnost kyseliny máselné a hmatem vnímat osrstěný, případně opeřený povrch jiného zvířete. To jsou znaky definující jeho hostitele a klíště nepotřebuje mít širší obzor.

Je podstatný rozdíl mezi rostlinami a zvířaty v tom, že rostliny nemají nervový systém. V jejich případě se tedy nedá mluvit o *Umweltu* ve stejném slova smyslu jako u zvířat, spíše o pouhém obytném obalu; „*Životní úloha zvířete a rostliny spočívá ve zhodnocování nositelů významu, resp. významových faktorů, a to podle subjektivního stavebního plánu.*“ (Uexküll 2006, str. 25). Uexküll se dále zabývá stavebními plány (*Bauplan*) rostlin a živočichů a způsoby, jakými je naplňují. Upozorňuje na zásadní rozdíl mezi stavbou stroje a stavbou organismu. Zatímco stroj je stavěn centripetálně – nejprve sestaveny jednotlivé díly a pak složeny dohromady, organismy jsou

vytvářeny centrifugálně. Z jednoho zárodku, který se přetvoří na gastrulu, se postupně rozvíjí jednotlivé orgány. Popisuje, jakým způsobem se vyvíjí dub. Žalud má v sobě potenciál toho, že z něj vyrostе dub. Není jisté, jestli vyklíčí, ale pokud ano, bude to dub a nikoli třeba topol. Nemůžeme předpovídat, jaký bude mít tvar či výšku, protože to není mechanicky řešitelný problém jako u strojů.

Jaký je vztah mezi stavebním plánem organismu a jeho *Umweltem*? Na jednu stranu Uexküll zdůrazňuje osobitost každé živé bytosti, jeho autonomii a na různých příkladech ukazuje specifičnost jejích vztahů k obývanému světu. Na druhou stranu vztahy, kterých se organismus účastní, nejsou čistě jedinečné pro každého konkrétního jedince, protože jsou do velké míry dány jeho příslušností k určitému druhu. To, do jakých vztahů organismus se svým okolím vchází, je dáno zděděnou sumou vlastností, které jsou dány právě stavebním plánem. Ten je tedy svým způsobem *Umweltu*, stejně jako vnitřnímu světu (*Innenweltu*), organismu nadřazen (Stella, Kleisner 2007, str. 11). *Umwelt* je tedy výsledkem kombinace vnitřních faktorů organismu a jeho okolí a má vždy specifický charakter.

Důležitou myšlenkou, která mimo jiné z Uexküllovy koncepce *Umweltu* plyne, je to, že každý živočišný druh vnímá a interpretuje svět jinak. Jednak jinak než jakýkoli jiný živočišný druh a hlavně zásadně jinak než člověk. Tato myšlenka byla, vzdor dalším novým konceptům té doby, na počátku 20. století něčím zásadně novým. Znamená to odvrácení od mechanistického pojmání jak jednotlivých zvířat, tak přírody jako celku. A také to zvířatům přisuzuje větší hodnotu, protože v takovémto výkladu mají schopnost interpretace. Je pravda, že v některých částech jeho textu, kde popisuje, jak odpovídají jednotlivé působené (zhodnocující) znaky vnímaným znakům, přesnost jejich vzájemné kompatibility příliš mnoho prostoru pro různé interpretace nenechává „*Orgány vnímání i působení obou partnerů jsou si navzájem kontrapunkticky přiřazeny.*“ (Uexküll 2006, str. 44). V takových momentech bychom si mohli klást otázku, jestli Uexküllův vitalismus není jen lépe maskovaný a jinak terminologicky uchopený mechanicismus s přesahem. Toto by však byla spíše otázka do diskuze a záleželo by na argumentačních schopnostech účastníků než na tom, jestli má nějakou „pravdivou“ odpověď.

Ještě bych zde ráda stručně nastínila Uexküllovo rozdělení pojmů *Umwelt*, *Welt* a *Umgebung*. *Umwelt* je žitý svět, svět významů. *Umgebung* je oproti tomu fyzický svět, je to jakýsi podklad, který sám o sobě význam nenese, ale na jehož základě se

jednotlivé *Umwelty* mohou formovat. Formují se tím, že z fyzického světa subjekt „vynechá“ vše, co je pro něj nepodstatné (nebo vůbec nevnímatelné) a vybere si pouze větší či menší množství nositelů významu – vnímaných znaků (množství pak záleží na složitosti a komplexnosti daného organismu). *Umgebung* je fyzický svět, nicméně myšleno fyzický svět daného jedince (environment), *Welt* je potom svět jako celek¹⁰.

2.1.2 Metafora přírodní – hudební skladby

Zajímavým přirovnáním, které Uexküll při svém popisu fungování přírody používá, je metafora s hudební skladbou. V různých částech jeho práce se kromě popisu jednotlivých příkladů z biologie vyskytují až poetická přirovnání, dalo by se říci, že místy je to text až básnický. Mluví o tónech jednotlivých buněk a symfoniích organismu „*Proces postupné individualizace od tónu buňky k melodii orgánu a k symfonii organismu je v přímém protikladu ke všem mechanickým procesům, jaké představuje působení jednoho objektu na druhý.*“ (Uexküll 2006, str. 41). Jak už dříve uváděl, vnímaný znak objektu odpovídá zhodnocujícímu znaku vnímajícího subjektu – nyní to přirovnává k tomu, jak si v hudbě navzájem kontrapunkticky odpovídají jednotlivé tóny či motivy melodie. Oboje – organismus (nebo na vyšší úrovni společenství organismů) je struktura jednotlivých vzájemně si odpovídajících znaků různých úrovní. K vytvoření harmonie je potřeba nejméně dvou tónů, které musí být skládány paralelně. V přírodě musíme hledat dva faktory, které vytvoří jednotu – subjekt *Umweltu* a jeho vztahy k jednotlivým objektům. Dva hudební tóny v harmonii jsou tedy jako například dříve uváděná vhodnost rostliny jako stavebního materiálu a pěnodějka. Abychom pochopili významovou provázanost přírody a jejích jednotlivých celků, musíme se dívat právě na jednotlivé kontrapunktické vztahy, ze kterých se skládají *Umwelty*.

Podobné přirovnání k hudební partituře bychom mohli najít u Lévi-Strausse a jeho výkladu mýtů. Jednotlivé části klasické řecké tragédie – mýtu o Oidipovi rozčlenil

¹⁰ Jak říká Canguilhem „*Von Uexküll chooses the words Umwelt, Umgebung, and Welt and distinguishes between them with great care. Umwelt designates the milieu of behavior proper to a certain organism; Umgebung is the banal geographical environment; Welt is the universe of science.*“ (Canguilhem 2008, str. 111).

do tabulky podle toho, jakého charakteru jsou konkrétní události mýtu. Jednotlivé situace z mýtu pak nemají jen své místo v horizontální rovině (posloupnost vyprávění), ale také ve vertikální rovině (podle typu významu, kterou daná událost symbolizuje). Pokud chceme pochopit význam mýtu a to, jak funguje, říká Lévi-Strauss, nemůžeme jej číst pouze horizontálně, ale je třeba také hledat jeho spojitosti (kdybychom chtěli použít Uexküllova pojmu – kontrapunkty) vertikálně, mezi jednotlivými rovinami (Lévi-Strauss 2006, str. 189). Stejně jako partitura symfonie má být čtená nejen po řádcích, ale i jako celek – soulad partitur jednotlivých nástrojů, které jsou zapisovány na různých vertikálních rovinách. Podobně tak ve světě biologie, abychom chápali její fungování, nestačí ji „číst“ obrazně řečeno jako sekvenci DNA a vykládat ji mechanisticky, nýbrž hledat významové kontrapunkty jednotlivých *Umweltů* a jejich okolí, které si vzájemně odpovídají.

2.1.3 Umwelt u zvířat a u člověka

Uexküll animální a lidský svět tematizuje podobným způsobem. Pokud jsou u něj rozdíly v *Umweltu* zvířat a člověka, nebudou to rozdíly kvalitativní, ale pouze kvantitativní, tedy budou otázkou míry (například rozvinutí určitých vnímacích schopností). Každý živočišný druh má kromě schopnosti sebe-utváření svůj specifický způsob fungování a interakce s okolím, který určuje jeho *Umwelt*, žitý svět. *Umwelt* člověka je kromě jiného specifický tím, že je velmi plastický a flexibilní. Ve spise *Nauka o významu* Uexküll lidský *Umwelt* samostatně příliš netematizuje, ale z toho, jak pojímá *Umwelt* obecně se dá leccos odvodit nebo to minimálně asociuje zajímavé přidružené myšlenky. Jakou roli by například měl v lidském *Umweltu* podle Uexkülla jazyk, který používáme? Uvažujme obrat k jazyku, kterým filosofie 20. století prošla a význam toho, jakým způsobem jazyk, kterým mluvíme, ovlivňuje naše myšlení. Dalo by se říci, že je také svým způsobem vnímajícím smyslem? Totiž, jestli to, jaký jazyk používáme, ovlivňuje způsob našeho přemýšlení, můžeme to srovnat s tím, jak ovlivňuje způsob našeho vidění (myšleno doslovně, nikoli metaforicky) typ oka a množství tyčinek a čípků, které máme? Oboje ovlivňuje naše rozlišovací schopnosti. Pokud nebude mít konkrétní lidský jazyk pojmy pro označování určitých jevů, ovlivní to způsob, jakým je budeme vnímat.

2.2 Pojmy Umwelt, milieu/x a jejich význam u různých autorů

Po výkladu pojmu *Umwelt* u Jakoba von Uexküllu bych se ráda věnovala dalším pojmům spojeným s koncepty místa. Podnětnou prací pro toto zkoumání je rozhodně článek od Jui-Pi Chien – *Umwelt, milieu(x), and environment: A survey of cross-cultural concept mutations (2007)*. Autorka rozvíjí historický původ slova *Umwelt* a jeho spojení s příbuznými termíny. Sleduje jednotlivé termíny od jejich výkladů v slovníkových heslech a encyklopediích sémiotiky, například v *Oxford English Dictionary*. Dále pak zkoumá chápání pojmů u jednotlivých autorů a posun jejich významu v průběhu historie myšlení.

2.2.1 Otázka přeložitelnosti a různých interpretací pojmu *Umwelt*

Vyvstává nám otázka přeložitelnosti termínů *Umwelt*, milieu a environment – můžeme je při překladu z jednoho jazyka do druhého považovat za ekvivalentní? Pokud se rozhodneme termíny nepřekládat, v čem je jejich zásadní odlišnost? A když je na jiný pojem převedeme, na co je potřeba při takovém kroku nezapomínat? Z perspektivy Ferdinanda Saussura můžeme vidět *Umwelt* jako lexikálně sémantickou jednotku. Podíváme-li se na dva morfémy, ze kterých se skládá – předponu „Um-“ a kořen slova „-welt“ a zkusíme je spojit s jinými slovními částmi, uvidíme následující. Předpona „Um-“ s jinými, ovšem synonymickými kořeny slova zůstane v podstatě sémanticky stejná – př. *Umland* (okolní krajina), *Umraum* (okolní prostor), *Umgegend* a *Umgebung* (okolí). Oproti tomu „-welt“ s jinými předponami zůstane stejný lexikálně, význam ovšem ponese jiný – př. *Vorwelt* (prasevět), *Nachwelt* (potomstvo), *Unterwelt* (podsvětí), *Gegenwelt* (proti-svět) nebo *Innenwelt* (vnitřní svět), (Jui-Pi Chien 2007, str. 66). Ve světle Saussurovy strukturální sémantiky se nejeví jako vhodné překládat pojmy „Umwelt“, „environment“ a další ekvivalenty do jiných jazyků. Pojmy totiž nesdílejí stejný kód. Každé slovo v jazyce je totiž spojeno s jinými slovy určitým způsobem (ať už přímo strukturálně nebo například asociačně), tyto souvislosti se v jednotlivých jazycích liší a jsou nepřeložitelné. Podobně Roman Jakobson dle svého komunikačního schématu (Roman Jakobson 1960, str. 353) které popisuje dekodování zprávy adresátem, shledává, že „zpráva bude neplodná, když adresující a adresovaný nekódují zprávu ve stejném jazyce“ (Jui-Pi Chien 2007, str. 67). Saussure a Jakobson jakoby nás odrazovali od rozvíjení vnímání pojmu *Umwelt* v různých jazycích.

Zajímavým příspěvkem k otázce převoditelnosti pojmů mezi jednotlivými jazyky jsou myšlenky Lea Spitzera. Upozorňuje na společné řecko-římské dědictví v evropských jazycích a připomíná důležitost interpretace pojmů nejen z hlediska jejich národních myšlenkových či jazykových struktur, ale i s ohledem na širší kulturní kontext (Spitzer 1948, str. 10-11). Říká, že změna konceptu v určitém slově, která se ukáže jako „vítězná“, zabarvuje potom ostatní slova a přitahuje je do svého orbitu. Jako příklad tohoto jevu uvádí skupinu slov jako *milieu*, *ambiance*, *circonstances*, *environment* a *Umwelt*, které chápe být v jednom filologickém kruhu, iniciovaném řeckým slovem *periechon*. *To periechon* jako to, co vše obklopuje, obsahující, zahrnující. Toto slovo navrhuje přívlastky harmonie, sympatie, lásky a ochrany mezi obsahujícím a obsahovaným (Jui-Pi Chien 2007, str. 69). V této tradici jsou člověk i společnost souladnou součástí systému, jsou to malá těla ve velkém, v rámci kterého mají vymezené místo. Toto vymezení není chápáno jako omezující, ale naopak jako vymezení formy, podpory a ochrany.

Jui-Pi Chien ve svém článku upozorňuje na různé způsoby chápání pojmu *Umwelt*. Uvádí, že například v anglickém systému můžeme najít (minimálně) čtyři definice – *Umwelt* jako (a) lidský svět, (b) zvířecí svět, (c) nemocný svět („*the sick world*“) a (d) mechanismus (Jui-Pi Chien 2007, str. 72). Různorodost výkladů se dále rozšiřuje, když se podíváme do *German Loanwords in English* (GLE, Pfeffer and Cannon 1994 cit. in Jui-Pi Chien 2007, str. 72), kde se uvádí definice *Umweltu* jako „*The complex of edaphic, climatic, and biotic factors that acts upon an ecological community or organism and ultimately determines its form and survival.*“. Tato definice uvádí *Umwelt* jako termín z ekologie a zahrnuje v podstatě celou Zemi se všemi žijícími organismy. Když se formálně zahrnulo slovo *Umwelt* do anglického systému, bylo vykládáno jako filosofický i technický termín, v humanitních i přírodních vědách. Potom, co se odpoutalo od dřívějších německých obecných výkladů, stalo se v anglickém kontextu překladatelským a interpretačním oříškem.

V 70. a 90. letech 20. století Thure von Uexküll, syn zakladatele pojmu *Umwelt* Jakoba von Uexkülla, spolupracoval s biosémiotikem Thomasem Sebeokem a naznačil dvě úrovně značícího procesu v rámci pojmu *Umwelt* – základní a komplexní. Základní úroveň je dále rozdělena na „organizující znaky“ (*organizing signs*, *Ordnungszeichen*) a „znaky obsahu“ (*content signs*, *Inhaltszeichen*). *Content signs* jsou lokalizovány ve smyslech živých bytostí a slouží k překladu stimulů zvenčí. *Organizing signs* slouží k vnímání a orientování stimulů tak, že organismus reaguje

přiměřeně fyzickému světu, který ho obklopuje. Interakce mezi těmito dvěma typy znaků souvisí se specifickou strukturou času, prostoru, barev a zvuků a můžeme zde najít řadu specifických způsobů kódování. Pravidla, kterými se interakce řídí, jsou dána programy a schémata danými v paměti té které bytosti, která na základě tohoto procesu neustále konstruuje z elementárních znaků znaky komplexní. Na podkladu této hierarchické stratifikace znaků si pak biolog klade otázky po významu živé bytosti a snaží se interpretovat její rozličné funkční okruhy ve vztahu k potravě, pohlaví, konkurentům a dalším prvkům jeho prostředí (Jui-Pi Chien 2007, str. 73).

2.2.2 Umwelt u Canguilhema

Od první chvíle, kdy se poprvé objevilo Uexküllovo jméno, bylo spojeno s konceptem *Umweltu*, myšlenkou, jejíž inovativnost se dotkla více disciplín. George Canguilhem ji použil jako jeden z bodů ve svém projektu kritiky moderní vědy. Znal od Uexkülla texty *Umwelt und Innenwelt der Tiere*, *Theoretische Biologie* a *A Foray into the Worlds of Animals and Humans*. S jeho myšlenkami se vypořádával hlavně na přednášce *The Living and Its Milieu* v akademickém roce 1946–1947 na Collège philosophique, texty byly pak publikovány jako součást jeho knihy *La connaissance de la vie* (Brentari 2015, str. 209).

Canguilhem v tomto textu nejprve rekonstruuje historii myšlenky prostředí (*milieu* / *environment* / *Umwelt*) z filosofického i vědeckého okruhu. Počátek těchto myšlenek klade do poloviny 18. století, kdy se objevil pojem *milieu* ve francouzské *Encyklopedii* od Diderota a d'Alemberta a u Newtona, který se jím zabýval na poli biologie a optiky. Druhou osobností, díky které se termín prostředí objevil v biologii je dle Canguilhema Lamarck. Později se od prvotního mechanistického způsobu užívání pojmu objevilo chápání „autenticky biologické“, které předznamenal Comte. Skutečný obrat v pojmu prostředí však vidí Canguilhem právě u Uexkülla, a také u Goldsteinova studia lidské psychopatologie¹¹. Oba podle něj upozorňují na fakt, že jsou živé bytosti zkoumány v umělých podmínkách a na základě těchto výzkumů se vyvozuje jejich způsob fungování, zatímco se přehlíží skutečnost, jakou měrou je

¹¹ „Finally, the relation between organism and milieu is reversed in von Uexküll's studies of animal psychology and in Goldstein's studies of human pathology. Each of them makes this reversal with a lucidity that comes from a fully philosophical view of the problem.“ (Canguilhem 2008, str. 110-111).

subjekt a jeho okolí propojeno, vzájemně ovlivňováno a spoluutvářeno¹². Vztah mezi organismem a jeho prostředím nemůže být vykládán jako mechanická interakce. Vztah mezi organismem a jeho prostředím je podle Canguilhema stejný jako mezi částmi a celkem jednoho organismu¹³.

Podle Brentariho (Brentari 2015, str. 210) je Canguilhem jeden z mála, který přiznává kantovské kořeny v Uexküllových myšlenkách, i když to ve výše citovaném díle explicitně nezmiňuje. I když s určitými limity, Brentari uznává Canguilhemovu roli jako mediátora Uexküllova díla ve francouzských filosofických kruzích. Nejen kvůli přiznání spontaneity a autonomie organismům nebo sémiotické dimenzi Uexküllovy koncepce *Umweltu*, ale také kvůli kritickému náhledu na moderní vědu. Canguilhem říká, že člověk, jako živoucí bytost nemůže uniknout obecným zákonitostem živoucích bytostí¹⁴. Komentuje také posun významu prostředí od Lamarcka k Uexküllovy – u Lamarcka je organismus prostředím konstituován, u Uexkülla je prostředí relativní k živé bytosti, což připouští oboustranné ovlivňování¹⁵. Upozorňuje, že v organizaci zvířecího *Umweltu* funguje analogická subjektivita jako u lidského *Umweltu*. Uvádí pak známý Uexküllův příklad s klíštětem a navazuje srovnáním s Goldsteinovou teorií, která kritizuje mechanickou teorii reflexů. Ať už u zvířete nebo u člověka, reakce je

¹² „Von Uexküll and Goldstein agree on this fundamental point: to study a living being in experimentally constructed conditions is to make a milieu for it, to impose a milieu on it; yet it is characteristic of the living that it makes its milieu for itself, that it composes its milieu.“ (Canguilhem 2008, str. 110-111).

¹³ „From the biological point of view, one must understand that the relationship between the organism and the environment is the same as that between the parts and the whole of an organism. The individuality of the living does not stop at its ectodermic borders any more than it begins at the cell. The biological relationship between the being and its milieu is a functional relationship, and thereby a mobile one; its terms successively exchange roles. The cell is a milieu for intracellular elements; it itself lives in an interior milieu, which is sometimes on the scale of the organ and sometimes of the organism; the organism itself lives in a milieu that, in a certain fashion, is to the organism what the organism is to its components.“ (Canguilhem 2008, str. 111).

¹⁴ „As a living being, man does not escape from the general law of living beings. The milieu proper to man is the world of his perception-in other words, the field of his pragmatic experience, the field in which his actions, oriented and regulated by the values immanent to his tendencies, pick out quality-bearing objects and situate them in relation to each other and to him.“ (Canguilhem 2008, str. 118)

¹⁵ „Lamarck used to say that time and favorable circumstances constitute the living bit by bit. Von Uexküll turns the relation around and says: time and favorable circumstances are relative to certain living beings.“ (Canguilhem 2008, str. 112).

otevřeností vůči smyslovým stimulům, orientací, která se k nim vztahuje. Stimuly, které ke smyslům přicházejí, jsou však vždy součástí určité situace, nejsou vytržené z kontextu. Izolované stimuly mají význam pro vědu a její zkoumání, nikoli pro živé bytosti. Říká, že zdravý život, vědomý si své existence a hodnot je pružný a „měkký“. Nedá se tedy redukovat na modely typu stimul – reakce či podobné zjednodušující mechanismy. Situaci, kdy by byla živá bytost řízena (*commanded*) svým prostředím považuje Goldstein za archetyp katastrofické situace (Canguilhem 2008, str. 113). Vztah mezi bytostí a prostředím, který je zkoumáný v experimentálních „objektivních“ podmínkách je patologickým vztahem. Podle Goldsteina význam (*meaning*) a bytí (*being*) organismu je totéž, můžeme říci, že bytí organismu je jeho význam. Canguilhem nepopírá důležitost nebo užitečnost fyzikálních a chemických zkoumání, ale biologie musí jít v uchopování života mnohem dál, neredukovat individualitu na objekt¹⁶.

2.2.3 Pojem milieu/x a jeho různé výklady

Po nastínění problematiky výkladů pojmu *Umwelt* bych se ráda přesunula k podobnému rozvedení francouzského protějšku pojmu milieu/x. První otázkou může být to, jestli se dané slovo nachází v jednotném nebo množném čísle a v jakých kontextech se v té které formě vyskytuje. Je všeobecně přijímané, že termín *milieu* se ve francouzských vědeckých kruzích dostalo do biologie ve formě množného čísla – *milieux* a z biologie do sociologie ve formě jednotné – *milieu* (Jui-Pi Chien 2007, str. 74).

Existuje také shoda v tom, že *milieu* jako termín u Jean-Baptiste Lamarcka a Auguste Comta má jinou cestu než u Hippolyte Taina. Přestože Comte i Taine obhajují termín *milieu* v abstraktním a univerzálním smyslu, Spitzer namítá, že jejich diskurzy racionalizování a vztah, jaký vidí mezi člověkem a světem, si odporují. Podle něj je

¹⁶ „Certainly, the living can and must be analyzed in physico-chemical terms. This has its theoretical and practical interest. But this analysis is a chapter in physics. In biology, everything is still to be done. Biology must first hold the living to be a significative being, and it must treat individuality not as an object but as an attribute within the order of values. To live is to radiate; it is to organize the milieu from and around a center of reference, which cannot itself be referred to without losing its original meaning.“ (Canguilhem 2008, str. 113-114).

rozděluje sémantický rozdíl mezi ochranou a destrukcí. Comte reviduje koncept *milieu*, které je pro něj v zásadě prostředí vůči svým uživatelům přátelské, je s nimi ve vzájemné jednotě¹⁷. Zahnuje do sebe více *milieux* jako éter, vodu, vzduch a světlo – elementy, které se považovaly za oživující prvky už od newtonovské fyziky 17. století. Oproti tomu Tainovy formulace vztahující se k prostředí již zdaleka tak přívětivě nezní – neustávající obrovské tlaky (*the persistent and gigantic pressures*), a vnější tlak (*external pressure*), (Jui-Pi Chien 2007, str. 74-75). Podle Spitzera to bylo spíše Tainovo pojetí *milieu* než Comtovo, které se odráželo u francouzských romantických spisovatelů, popisujících prostředí jako všemocné (Spitzer 1942, str. 176-180). Tainovo *milieu* bylo také široce rozšířeno v Evropě 19. století.

Kdybychom se podívali na otázku chronologicky, termín *milieu* se dostal do biologie v druhé polovině 18. století s Newtonem. Díky němu se slovo *medium* stalo základním termínem fyziky referujícím ke světlu, zvuku, fluidu nebo barvě, které oživují stroje nebo živoucí bytosti. Toto mimo jiné změnilo význam slova *milieu*. V mechanickém smyslu slova se *milieu* objevilo v d'Alembertově a Diderotově *Encyklopedii*. Lamarck tento termín začal používat v biologii, ale používal ho pouze v množném čísle. Používání termínu *milieux* u neo-Lamarckistů je jistě inspirováno Lamarckem, nicméně význam, v jakém ho používají – *milieu* jako univerzální a abstraktní pojem, je převzatý od Taina (Canguilhem 2008, str. 99).

V osmnáctém století ve Francii se slovo *milieu* používalo pro to, co u Newtona byl pojem *fluid*. V Newtonově době se řešil mechanistický problém – jakým způsobem může probíhat akce mezi dvěma odlišnými a oddělenými fyzickými těly. Pojem *milieu* má jen relativní význam. Když považíme samostatná těla, přijímající určitou akci, která je jim předávána, je snadné zapomenout na to, že *milieu* je médium, které tuto akci mezi dvěma centry zprostředkovává¹⁸.

¹⁷ „Comte, in his fortieth lesson on the unity of biology, revised the concept of milieu as the general environment (or society) that protects and enters into union with the development of a living being.“ (Jui-Pi Chien 2007, str. 74)

¹⁸ „We thus understand how Newton came to pose the problem of the medium of action. For him, luminiferous ether is fluid as the medium of action at a distance. This explains the passage from the notion of fluid as vehicle to that of its designation as milieu. The fluid is an intermediary between two bodies; it is their milieu; and insofar as the fluid penetrates all these bodies, they are situated in the middle of it [au milieu de lui].“ (Canguilhem 2008, str. 99)

Canguilhem říká, že mechanicistická tradice *milieux* od 17. století obsazovala hlavní místo ve vědeckých diskurzech i v 19. století (oproti vitalistickému pojetí *milieu*). Mechanismus a vitalismus se zdají být opačnými myšlenkovými tábory 19. století. Lamarck a Comte se každý svým způsobem pokoušeli vzdálit mechanicismu a přiblížit vitalismu. Podle Canguilhema ale ve skutečnosti takový rozdíl mezi mechanicismem a vitalismem není. Oboje totiž vychází z aristotelovského konceptu zvíře-stroj, který konstruuje živou bytost jako stroj vedený svým prostředím a geografickým umístěním. Canguilhem si myslí, že různorodé používání milieu/x v 19. století se nemůže vyhnout paradoxu užívání obklopujícího světa pro definování centra života. Symbolické konotace milieu/x byly „obnošeny“ (*worn out*) při křížení vitalismu a mechanicismu a z pojmu se stal pouze čistý systém vztahů bez další podpory (Jui-Pi Chien 2007, str. 79).

2.3 Prostor u Michela Foucaulta

Po předcházejících kapitolách, které se věnovaly problematice prostředí, pojmům *Umwelt* a *milieu* u Uexküllu, Canguilhema a dalších, bych se ráda zabývala myšlenkami Michela Foucaulta, způsobem, jakým uvažoval o prostoru a jeho pojmem heterotopie. Vycházet budu zejména z jeho díla *Myšlení vnějšku*, konkrétně kapitoly *O jiných prostorech*.

2.3.1 O jiných prostorech

Své pojednání Foucault uvádí úvahou nad změnou důležitosti pojmů času a prostoru s přelomem 19. a 20. století. Říká, že zatímco v 19. století byl za dominantní kategorii považován čas, dnešní doba by byla spíše epochou prostoru. Ve středověku byl prostor chápán jako hierarchizovaná soustava, která se rozpínala mezi různými póly – místa sakrální a profánní, místa chráněná nebo naopak otevřená, prostor městský versus venkov. Tato polarizace charakterizovala středověký prostor jako prostor *lokalizace* (Foucault 2003, str. 72).

Změnu v tomto pojmání prostoru času Foucault do 17. století a objevů Galilea Galilei. Ke slovu přišla představa nekonečného a nekonečně otevřeného prostoru. Důležitou kategorií najednou nebyla lokalizace, ale *rozprostraněnost*. V současnosti

však pojem rozprostraněnosti nahrazuje pojem *umístění*, které je definováno vztahy mezi jednotlivými body či prvky. Foucault dále konstatuje, že přes proměnu uchopování prostoru lokalizace – rozprostraněnost – umístění, ani v dnešní době není prostor zcela desakralizován. Stále pracujeme s polarizací ve vnímání prostoru, i když se konkrétní protiklady, na kterých se rozdílnost prostorů ukazuje, proměňují. Skrytou přítomnost posvátného vidí na rozdělenosti prostoru na soukromý – veřejný, rodinný – společenský, kulturní – užitkový nebo prostor pro práci – pro volný čas (Foucault 2003, str. 74). Svoji pozornost chce pak věnovat hlavně prostoru vnějšímu.

Prostor, ve kterém žijeme, není prázdný. Žijeme v prostoru, kde jsou jednotlivá umístění definována vztahy, kterých se účastní a souborem těchto vztahů bychom je mohli popisovat „*Vlak je neobyčejný shluk vztahů, neboť je to něco, čím procházíme, je to také něco, pomocí čeho můžeme jet z jednoho místa do druhého, ale také něco, co nás mívá.*“ (Foucault 2003, str. 75). Ze všech míst se Foucault chce zaměřit na jeden typ místa, který je specifický a od jiných míst zásadně odlišný „*Ze všech těchto míst mne zajímá jen jeden jejich určitý typ, totiž místa, jež mají tu zvláštní vlastnost, že zaujímají vztah ke všem ostatním místům, a to takový, že zpochybňují, neutralizují, nebo převrací soubor vztahů, které označují, zrcadlí nebo reflektují.*“ (Foucault 2003, str. 75). Jsou dva základní typy takových prostorů, a to je utopie a heterotopie.

2.3.2 Heterotopie

Co je tedy heterotopie, kromě toho, že je to místo mající vztah ke všem ostatním? Oproti utopii to jsou místa reálná (neboť utopie jsou umístění bez reálného místa, jsou to místa v zásadě neskutečná). Heterotopie je druh místa, který se pravděpodobně vyskytuje v každé kultuře či civilizaci. Jsou to místa zcela odlišná od všech ostatních, která je ale zároveň reprezentují, popírají či převrací. Někde mezi utopií a heterotopií by mohl být druh smíšené zkušenosti, obsahující něco z obou typů míst, a to zrcadlo. Foucault podává systematický popis toho, jaký je význam heterotopií, něco, co bychom mohli nazvat heterotopologií a analyzuje její hlavní principy.

Prvním principem je, že heterotopie můžeme najít v každé kultuře, protože neexistuje žádná taková, která by je nevytvářela. Konkrétní podoby heterotopií budou

jistě v různých kulturách odlišné a přestože nějaká kategorizace jejich typů by nebyla univerzální, můžeme vysledovat dvě hlavní kategorie. Jednou je takzvaná *heterotopie krize*, která se vyskytuje dnes převážně u přírodních národů. Jsou to v tomto případě místa, která jsou nějakým způsobem privilegovaná nebo zapovězená a určená pro osoby, které se vzhledem k ostatní společnosti ocitají v přechodové fázi. Dospívající mládež, těhotné ženy, staří. To, jakým obdobím procházejí, se musí odehrát *někde*, ale často je žádoucí, aby se to odehrálo *někde jinde*. Druhým typem, který v současnosti nad prvním převažuje, je *heterotopie úchylky*. Jsou to místa, kam se umísťují jedinci, kteří se svým chováním vychylují z normy. Sem patří psychiatrické ústavy, věznice a také domovy důchodců, které jsou někde na pomezí heterotopie krize a úchylky.

Druhým principem fungování heterotopie je, že každé místo, které můžeme takto popsat, má v rámci společnosti jasnou a vymezenou funkci. Ta se může v průběhu času měnit – jedna heterotopie může nabývat různých funkcí. Jako příklad uvádí Foucault heterotopii hřbitova. Změnu funkce klade do období přelomu 18. a 19. století. Před změnou byly hřbitovy, jako posvátná a nesmrtelná místa tvořící srdce města, umístěny v centru. S postupným úpadkem víry, šířením strachu z možné nákazy nemocemi a individualizací smrti se hřbitovy přesouvaly na okraj měst.

Třetí princip spočívá v tom, že heterotopie může vedle sebe umístit místa jinak neslučitelná. Příkladem jsou divadla, kina a předně klasický případ – zahrada. To je heterotopie s dlouhou historií, v Orientu měla čtvercová zahrada, dokonale a přesně uspořádaná, s vodní plochou uprostřed, symbolizovat celý svět v malém „*Zahrada je nejmenší pozemek světa, tedy celkovost světa. Zahrada byla jakási šťastná, všeobjímající heterotopie už od počátku starověku.*“ (Foucault 2003, str. 81).

Heterotopie jsou často spojeny s něčím, co by se dalo nazývat heterochronií, časovými řezy – jinou časovostí. V tomto můžeme vidět čtvrtý princip heterotopií „*Heterotopie začíná plně fungovat ve chvíli, kdy se člověk dostane do určité absolutní roztržky s tradičním časem.*“ (Foucault 2003, str. 81). V zásadě jde o to, že fungování času v heterotopiích se alespoň v jistém slova smyslu vymyká obyčejnému fungování, na které jsme zvyklí. Jedním z pólů této odlišnosti jsou místa, kde se čas akumuluje, zastavuje či uzavírá. Jako příklad uvádí Foucault muzea a knihovny, kde se akumulují do jednoho archivu všechny doby, formy a proměny. Muzea a knihovny jako heterotopie shromažďování času – „*[myšlenka vybudování] místa všech časů, jež*

samo je mimo veškerý čas a jeho ničivé účinky“ (Foucault 2003, str. 82). Druhým pólem jsou heterotopie spojené s časem v jeho nejprchavější a nejkřehčí podobě, s časem jako se svátkem. Tím můžou být třeba dočasné bazary na okrajích měst, které se jen výjimečně zaplní stany, lidmi a zbožím a dočasně tak změní charakter jinak vyprázdněných prostor. Návštěva a vztah k takovýmto místům je prchavý, končí okamžikem jejich užití.

Pátým principem heterotopie je specifický typ otevřenosti nebo uzavřenosti místa. Heterotopie není volně přístupné místo, jakým jsou třeba místa veřejná. To neznamena, že by byla nutně uzavřená nebo nepřístupná, ale pro to, aby do nich člověk mohl vstoupit, je potřeba vykonat určitá gesta. Existuje určitý řád a systém pravidel, který ošetřuje pohyb v takovém prostředí. Jsou také typy heterotopie, do kterých je vstup v podstatě vynucený – jako věznice, kasárny, psychiatrická léčebna. Zároveň existují i takové heterotopie, u kterých je jejich uzavřenost vlastně skrytá „*Na druhé straně existují jiné heterotopie, které se jeví jako čistá a jednoduchá otevření, ale která většinou skrývají zvláštní vyloučení.*“ (Foucault 2003, str. 83). Foucault zde má na mysli místnosti, které existovaly na velkých farmách v Jižní Americe, které byly určeny pro pocestné k noclehu. Byly sice součástí domu, ale zcela odděleny od prostor, kde skutečně žila rodina a zaměstnanci farmářů. Pocestný sice mohl využít místo k přespání, ale skutečně pozvaným hostem vlastně nebyl.

Poslední rys heterotopie se týká jejího specifického vztahu k ostatním prostorům. Jde o svým způsobem reflektivní funkci. Jedním pólem je případ *heterotopie iluze* – místo, které funguje tak, že naši představu o veškerém prostoru a fungování v něm (mimo toto místo) ukazuje jako iluzorní, možná bychom v některých případech mohli říct i naivní. Druhým pólem je pak *heterotopie kompenzace* – místo, které je přesně a dokonale uspořádáno podle svého vnitřního řádu a reflektuje tak nedokonalost a neuspořádanost ostatních prostorů a míst. Jako heterotopii par excellence pak Foucault vidí loď, která je díky svému mnohoznačnému charakteru důležitým zdrojem lidské imaginace „*loď je plujícím kusem prostoru, umístěním bez místa, které existuje samo o sobě, které je samo v sobě uzavřené a současně je vydáno napospas nekonečnu moře*“ (Foucault 2003, str. 85-86).

3 Rohanský ostrov

Rohanský ostrov, o jaké území se vlastně jedná? To, co je dnes označováno jako Rohanský ostrov, zdaleka přesahuje jeho původní území a rozlohu. Když se podíváme na historické mapy, kde se nacházely Rohanské ostrovy (protože původně to bylo ostrovů více, jejich počet a míra propojení se v průběhu let měnili), zjistíme, že sahal zhruba jen do třetiny vzdálenosti mezi severním koncem Štvanice a Libeňským mostem. Původní polohu a rozlohu Rohanského ostrova není snadné vymezit. Začínal zhruba u dnešní Vítkovy ulice a sahal přibližně k ulici Šaldově, kam vedl přívoz z Holešovických Manin (Dudák 2011, str. 224-228).

Území Rohanského ostrova ve smyslu, v jakém se o něm hovoří dnes, je značně odlišné. Vzhledem k tomu, že se ostrov při regulaci meandrů Vltavy připojil k pevnině, jedná se vlastně o příbřežní zónu. Ta je ohraničená z jedné strany Vltavou, z druhé strany ulicí Rohanské nábřeží a na ní navazující ulicí Voctářova až po Libeňský most. Často je jeho jižní hranice situována na úroveň ulice Šaldova, což ovšem znamená, že by se současné vymezení Rohanského ostrova v podstatě vůbec nekrylo s původní lokalizací. Území Rohanského ostrova pro potřeby této práce bude myšleno v celé zóně mezi Vltavou, Rohanským nábřežím až po Libeňský most.

3.1 Historie Rohanského ostrova

3.1.1 Vývoj ostrova v 16. až 18. století

Rohanský ostrov, stejně jako většina pražských ostrovů, je původem říční naplavenina z povodňových nánosů. Vznikl pravděpodobně po velké povodni z roku 1432, která dle kronik svým rozsahem předčila i povodeň z roku 2002 (Hrubeš, Hrubešová 2007, str. 103-114). Spolu s ním vznikly i ostrovy Kamenský, Vrbový, Papírnický a Bezejmenný. První zmínky o Rohanském ostrově můžeme nalézt v roce 1537. Stal se vlastnictvím mlynáře Martina Šaška, který v té době vlastnil i sousední Papírnický ostrov. Šašek zpevnil břehy tehdejšího Rohanského ostrova, který v té době nesl jméno po svém majiteli a zval se tedy ostrovem Šaškovským (Dudák 2011, str. 224-228). Písečný nános rozšiřoval navážkou, zatlučením kůlů, ploty a

vysazováním topolů. Dědicové mlynáře Martina Šaška prodali ostrov staroměstské obci. Ostrov byl tehdy přejmenován na Staroměstský Primátorský, protože jej spravovali primátoři. V letech 1757 až 1783 byl primátorem Jan Václav Friedenberga, který se snažil o hospodářské povznesení obce, nápravu různých škod a splácení dluhů, ale jeho snahy se neselekaly se všeobecným přijetím bez výjimek. V roce 1771 na něj byla podána anonymní stížnost, ve které byl kritizován mimo jiné za to, že z Rohanského ostrova není dostatečný hospodářský výtěžek. Díky této stížnosti máme dnes alespoň základní představu o tom, co a v jakém množství se na Rohanském ostrově pěstovalo „Z Primátorského ostrova se prý ročně těží pouze 16 vozů sena a za sklizené ovoce asi 40-50 zlatých, za nápravu po povodních a zahradnickou práci zato vinou purkmistra vydává obec 800-1500 zlatých, podle udavače by bylo výhodnější ostrov prodat a ne ho vydržovat pro potěšení pana Friedenberga a jeho rodiny.“ (Hrubeš, Hrubešová 2007, str. 103-114). Již o rok později se ukázalo, že obvinění byla mylná, ale starosti ohledně Rohanského ostrova tím nekončily. Při jarním tání byl ostrov poškozován ledovcovými krami, které pluly korytem mezi jím a Štvanicí a severní břeh ostrova se drolil. Městská správa diskutovala s mlynáři, jak danou situaci řešit. Uvažovalo se o zřízení kanálu rovnoběžně s říčním ramenem nebo o výstavbu nových mlýnů, ale ani jedno řešení se nerealizovalo. Kanál by byl příliš drahý a mlynáři zase nestáli o novou konkurenci. Pravděpodobně i pod vlivem těchto komplikací se radnice rozhodla roku 1774 ostrov za 4000 zlatých prodat do rukou Aloise Tochtermanna (Hrubeš, Hrubešová 2007, str. 103-114).

Alois Tochtermann vlastnil ostrov pouhé tři roky. Byl sice jeho vlastníkem, ale všechny změny, které by chtěl na ostrově podnikat, musel konzultovat s mosteckým úřadem, který mu nechtěl povolit zřízení mlýna, hostince ani koželužny. Roku 1777 tedy prodal ostrov Gabriele Rottenhanové, manželce pozdějšího nejvyššího purkrabí Jindřicha hraběte Rottenhana. (Hrubeš, Hrubešová 2007, str. 103-114). V únoru roku 1784 postihla Prahu povodeň, která byla největší povodní zaznamenanou v kronikách od roku 1432. Vltava tehdy zaplavila Staroměstské náměstí do výšky kolem 40 cm a oblast Špitálska včetně Rohanského ostrova byla následky velké vody zpustošena (Kučera 2004). Na konci 18. století ostrov odkoupili bratři Koppelman a Beer Porgesové a přejmenovali jej na Kopplův (dokumentace Kopplova ostrova viz *Obrazové přílohy* – obr. 1).

3.1.2 19. století – Karlínský přístav a nádraží Rakouské severozápadní dráhy

Roku 1822 byl v rameni Vltavy mezi Rohanským ostrovem a Karlínem postaven karlínský přístav (Bečková 2010, str. 23). Impulsem k jeho výstavbě bylo vydání „Labských plavebních akt“, které zaručovalo svobodnou plavbu až do Hamburku. Fungoval jako přístav nákladní, vyplouvaly z něj lodě na vltavsko-labskou lodní cestu, která vedla až do Hamburku (olejomalba karlínského přístavu viz *Obrazové přílohy* – obr. 3). Představoval významnou obchodní stanici, ročně zde bylo naloženo a vyloženo takřka tři sta lodí. Ulice Pobřežní byla tehdy lemována jeřáby pro nakládání, skladišti zboží a sídlila zde i Pražská paroplavební společnost (Kučera 2004). V květnu roku 1841 zde byl s velkou slávou spuštěn na řeku první český parník Bohemia. Přístav provozovala nejdříve Pražská společnost pro plavbu plachetní, po roce 1857 pak Pražská společnost pro plavbu parní a plachetní. Lodní cestou bylo do karlínského přístavu dopravováno severočeské uhlí a suroviny pro karlínské továrny, vykládalo se zde také koloniální zboží dovezené z Hamburku. Opačným směrem vozily lodě především výrobky pražského průmyslu a zemědělské produkty (Czumalo 2012).

V letech 1891–1893 byl přístav rekonstruován, došlo k jeho prohloubení a rozšíření a byl také opatřen nábrežní zdí. V devadesátých letech 19. století vyrostla na protějším břehu Vltavy karlínskému přístavu konkurence v zimním přístavu v Holešovicích, který byl později změněn na obchodní přístav s překladištěm, který měl zároveň železniční spojení na nádraží Bubny. Ve stejné době vznikl také přístav v Libni a oba tyto přístavy měly pochopitelně neblahý vliv na provoz přístavu karlínského. Postupně tak ztrácel na důležitosti a definitivně skončil aktivitu ve 20. letech 20. století při změně holešovického meandru Vltavy podle projektu ing. Eduarda Schwarzera.

V první polovině 19. století se stal oblíbeným výletním místem. Karel Vladislav Zap jež ve svém díle z roku 1835 „Popsání královského hlavního města Prahy“ popisuje jako „*líbeznou výspu, kterou příroda ozdobila všemi půvabnostmi a kde slavíci hvízdají ve vysokých větvích a líbezná vůně bezu plní vůkol čistý vzduch a oko se zalíbením prodlévá na krajině*“ (Dudák 2011, str. 224-228).

Po roce 1850 odkoupil tehdejší Kopplův ostrov pražský měšťan a tesařský mistr Josef Rohan a ostrov získal jméno, pod jakým ho známe dnes – Rohanský (Bečková 2010, str. 23). Název současného Rohanského nábreží je ovšem trochu zavádějící, protože v místech, kde se nachází, nikdy nábreží nevedlo. Tato dnešní dopravní

komunikace je v místech, kudy před regulací meandrů Vltavy vedlo říční koryto. Je také potřeba mít na paměti, že přízvisko „Rohanský“ odkazuje právě k mistru tesařskému a pražskému měšťanovi Josefu Rohanovi, a ne například k francouzskému šlechtickému rodu Rohanů ani k jejich rakouské větvi Rohan-Rochefort.

Roku 1873 byla na Rohanském ostrově zahájena železniční doprava Rakouské severozápadní dráhy. Vybudovalo se zde nádraží, které bylo zčásti nahrazeno roku 1875 nádražím Těšnov. Po dokončení stavby Těšnova fungovalo nádraží na Rohanském ostrově jako nákladní a překládové a byla zde také skladiště. Železnice překračovala Vltavu v místech dnešního vyústění ulice Šaldova do Pobřežní. Rakouská severozápadní dráha vedla z Drážďan přes Lysou nad Labem, Čelákovice, Vysočany a Libeň až na Těšnov. Rohanský ostrov na přelomu 19. a 20. století splynul s vedlejším Jeruzalémským ostrovem, trať v té době vedla přes obě části splynutých ostrovů (dokumentace viz *Obrazové přílohy* – obr. 2). Nákladové nádraží na Rohanském ostrově fungovalo až do roku 1984, kdy trať zanikla (Czumalo 2012).

3.1.3 20. a 21. století – regulace meandru Vltavy, průmyslový areál

Již v průběhu 19. století se v Karlíně značně zvyšoval počet obyvatel. To bylo dáno neustále narůstající průmyslovou a dopravní činností. Tak se z oblasti Karlína, tedy i Rohanského ostrova, pomalu vytrácely zahrady a jiné zelené plochy a stalo se z něj zakouřené průmyslové předměstí Prahy.

Zásadní změnou, nejen pro Rohanský ostrov, ale i pro většinu ostrovů tzv. Malých Benátek (skupina ostrůvků u Štvanice, která byla nazývána Velkými Benátkami), byla regulace holešovického meandru Vltavy, která proběhla v letech 1923 až 1929. Z důvodů zkrácení trasy, lepší splavnosti a zrychlení bylo rameno řeky přeloženo blíže k Holešovicím a zanikl karlínský přístav, který už dříve pod vlivem konkurence ztrácel na důležitosti. Rameno mezi Rohanským ostrovem a Karlínem se zmenšilo, ale bylo zachováno jako vodní spojka s Libeňským přístavem a definitivně zasypáno bylo až v polovině padesátých let 20. století (Bečková 2010, str. 24).

Ve 20. století probíhaly změny i ve využívání železničních drah. Roku 1972 byl ukončen provoz nádraží Těšnov (v roce 1985 pak byla budova stržena) spolu se

zrušením trati do Vysočan. Drážní pozemky na Rohanském ostrově byly však využívány ČKD až do první poloviny 80. let, tedy do té doby, kdy byla trať průjezdná od Libně dolního nádraží (Bečková 2010, str. 23).

V padesátých letech se Rohanský ostrov proměňoval nejen díky zasypání kanálu oddělujícího ho od Karlína, ale i díky výstavbě pražského metra. Ostrov se postupně proměnil ve stavební dvůr společnosti Metrostav, která zde až do 80. let využívala mimo jiné právě možnosti železniční dopravy. Vznikla zde betonárka, skladové a výrobní haly, pila, ubytovna pro zaměstnance a také fotbalové hřiště¹⁹. Byla zde také deponována zemina z výstavby metra, vznikaly zde skládky oficiální i černé (dokumentace stavu na počátku 50. let viz *Obrazové přílohy* – obr. 4). Značná část průmyslového areálu byla demolována kolem roku 2006, část betonárky je zde ale v provozu dodnes.

Při pátrání po historii Rohanského ostrova a toho, co se na něm odehrávalo, se občas můžeme dostat do úzkých. Například pokud se jedná o historii Manin. Maniny jsou rozsáhlá oblast říční nivy, která patřila původně k holešovické straně břehů řeky. Při regulaci řeky ve 20. letech se ale její část připojila k protějšímu břehu a splynula s Rohanským ostrovem (Bečková 2010, str. 26). Po této změně se tedy Maniny nacházejí na obou březích řeky a těžko občas určit, k jaké jejich části se vztahují určité body maninských dějin. To je případ i plánované výstavby olympijského stadionu z roku 1968, projektu prof. Jaroslava Paroubka. Stadion měl stát na území Manin, olympijské městečko s ubytovacími kapacitami můžeme najít na karlínské straně řeky v podobě hotelu Olympik a sídliště Invalidovna, které mělo poskytnout zázemí. Jestli ale samotný stadion měl skutečně stát na Rohanském ostrově nebo v jiné části Manin, není úplně jasné.

3.1.4 90. léta a developerské plány

Jak už bylo řečeno v úvodu kapitoly o vymezení Rohanského ostrova, jeho umístění, rozloha a podoba se v průběhu staletí a desetiletí značně proměňovaly. V minulosti byla oblast skutečně ostrovem, a to ostrovem, který se nacházel v oblasti zhruba po dnešní ulici Šaldova. Ve 20. století se stal postupně poloostrovem s

¹⁹ <http://www.hornictvi.info/techpam/rohan/rohan.htm>, [navštíveno: 10. 1. 2015]

rozlohou značně rozšířenou o část nivy Manin a nakonec zcela splynul s karlínským pobřežím (dokumentace Manin a Rohanského ostrova před přeložením koryta Vltavy viz *Obrazové přílohy* – obr. 5). V současnosti je jako Rohanský ostrov označován poměrně široký pás ohraničený z jedné strany Vltavou, z druhé strany ulicí Rohanské nábřeží, začínající u Negrelliho viaduktu a končící u Libeňského mostu.

Od devadesátých let 20. století se o rozsáhlé území v blízkosti centra města začaly zajímat developerské společnosti. Na západní třetině ostrova byla jako jedna z prvních postavena moderní budova Danube House s fasádou z červeného čínského pískovce. Je to stavba v rámci projektu River City Prague, který zahrnuje řadu dalších staveb na Rohanském ostrově – nízkoenergetickou budovu Nile House, Amazon Court, Residence River Diamond, Yukon Residence, River City Residence a Rohan Business Centre (Dudák 2011, str. 224-228). Mezi posledními dvěma jmenovanými stavbami dnes stále ještě stojí budova bývalého železničního nádraží Karlín-přístav čp. 642. Samotné stavby tohoto komplexu jsou z architektonického hlediska dobře hodnoceny, jejich zasazení do okolního kontextu už tak jednoznačně pozitivní není. Spolu s čtyřproudovou silnicí Rohanského nábřeží přispívají k oddělení Karlína od břehu řeky a její příbřežní zóny. Na druhou stranu můžeme tyto stavby vidět jako zvukovou bariéru, která odcloňuje zelenou zónu od dopravního ruchu. Faktem každopádně zůstává, že celá nově vznikající zástavba je luxusního charakteru, pro movitější občany, což může přispívat ke gentrifikaci Karlína.

3.1.5 Vývoj Rohanského ostrova po roce 2000

V roce 2002 celou Prahu zasáhla stoletá voda. Záplavy byly ničivé, Karlín byl jednou z nejpostiženějších pražských čtvrtí. V centrální části Karlína voda vystoupala až do výšky tří metrů²⁰. Rohanský ostrov byl zaplavený po celé své ploše. Nově vzniklá výstavba tak byla jen pár let po svém vzniku vystavena náročné zkoušce. Velké škody napáchané vodou v Karlíně však paradoxně přinesly i pozitivní změny, totiž vysoké finanční investice. Na Rohanském ostrově se to projevilo částečnou rekultivací

²⁰ http://www.rozhlas.cz/zpravy/regiony/_zprava/karlin-misto-keremu-povoden-z-roku-2002-paradoxne-prospela--1096945, [navštíveno: 5. 1. 2015]

východní části ostrova, kde bylo vybudováno několik sportovišť včetně golfového hřiště (Dudák 2011, str. 224-228).

Už od devadesátých let klesala činnost stavebního dvoru Metrostavu na Rohanském ostrově a čím dál více budov zůstávalo bez využití. V roce 2006 se firma Metrostav přesunula do nového areálu v Horních Počernicích a výrobní areál na Rohanském ostrově zůstal až na část betonárky, která funguje dodnes, opuštěný²¹. Řada budov byla zbourána, některé ale zůstávají v podobě industriálních ruin na Rohanském ostrově dál.

Po ukončení průmyslové činnosti na Rohanském ostrově se tak z lokality stala rozsáhlá oblast bez aktivního využití. Vzhledem k jejímu umístění v blízké dostupnosti centra Prahy je atraktivní pro nové plánování a developerské projekty. Roku 2007 vyhlásil Magistrát hlavního města Prahy výběrové řízení na firmu, která by měla vypracovat projekt na budoucí využití ostrova. Z původních sedmnácti firem se do druhého kola dostaly tři a soutěž nakonec vyhrála společnost Konsorcium Rohan ze skupiny Sekyra Group. Sekyra Group vypracovala návrh zahrnující výstavbu nových kanceláří, rezidencí, park a součástí plánu je i obnovení říčního ramene a vytvoření dvou ostrovů – Rohanského a Maninského²². Od těchto plánovaných změn už uběhlo několik let a realizace projektu se neustále odkládá, pravděpodobně z finančních důvodů. Novinkou v posledním desetiletí je pouze vznik cyklostezky, která spojuje Karlín a Libeň. V tomto mezidobí je velká část Rohanského ostrova v podstatě územím nikoho. Na této velké ploše, kterou nikdo intenzivně nespravuje, vzniklo přírodní prostředí podobné stepi, pro postindustriální prostor tak častý fenomén takzvané nové divočiny. V Praze tohoto typu prostředí můžeme najít mnoho, tato lokalita je však výjimečná kombinací své velké rozlohy a zároveň umístěním takřka v centru města a nikoli na periferii.

²¹ <http://www.hornictvi.info/techpam/rohan/rohan.htm>, [navštíveno: 10. 1. 2015]

²² <http://www.praha8.cz/file/JDa1/01-2007.pdf>, [navštíveno: 5. 1. 2015]

3.1.6 Shrnutí vývoje Rohanského ostrova v souvislosti s problémem nové divočiny

Rohanský ostrov prošel za dobu svého vývoje značnými změnami, nejen ve své geografické podobě, ale i ve způsobu jeho využívání a funkčnosti. V 15., 16. a 17. století byl využíván zejména různými živnostmi souvisejícími s vodou, převážně pro výstavbu mlýnů. Pro zemědělství nebyl příliš vhodný, protože to byla oblast často ohrožovaná povodněmi. Můžeme se domnívat, že zde přeci jen bylo něco pěstováno na základě stížnosti z 18. století na jeho tehdejšího spravovatele Jana Václava Friedenberga. V anonymním udání byl kritizován nedostatečný výnos sena a sklizeného ovoce, takže zde pravděpodobně byly v té době i ovocné sady. Dominantní využití pro mlýny trvalo nicméně až do začátku 19. století.

Výraznou změnou ve využívání ostrova bylo vybudování karlínského přístavu v roce 1822. Z místa se tehdy stala důležitá stanice v lodní dopravě. Dopravní funkci ostrova ještě posílilo vybudování železniční dráhy a nákladového nádraží pro Rakouskou severozápadní dráhu. Na přelomu století však význam přístavu klesal mimo jiné v souvislosti s konkurencí v nově vzniklých přístavech v Holešovicích a v Libni. Jeho činnost definitivně ustala ve 20. letech při regulaci holešovického meandru Vltavy. V 50. letech 20. století se z Rohanského ostrova stal rozsáhlý průmyslový areál sloužící jako základna pro stavbu pražského metra. Až do 80. let pokračovalo využívání železniční dráhy a betonárka Metrostavu fungovala v podstatě do konce 20. století.

Na přelomu tisíciletí se využívání Rohanského ostrova opět značně proměnilo. Respektive řadu původních funkcí ztratil a ještě nenabyl nové podoby. Na jeho části probíhá nová luxusní výstavba, ale většina jeho plochy je ponechána ladem. Je zajímavé, jak je stejný proces, který probíhá někde mimo město a je zahrnován do přirozeného vývoje krajiny (tedy, že je něco „přírodní“, ponecháno svému vývoji) na místě, které bylo po dlouhou dobu intenzivně spravováno lidmi, vnímán odlišně. Při popisu Rohanského ostrova v současné podobě se často setkáme s výrazy „zpustlý“, „zanedbaný“ a podobnými přízvisky. Fakt je, že místo je do značné míry lidmi opuštěno, tedy ve smyslu intenzivního hospodaření s prostorem. Ale mimo lidský záměr či plánování zde v tomto čase vzniklo a stále se vyvíjí specifické přírodní prostředí. Rohanský ostrov je dnes postindustriální lokalitou hledající nové využití, v

mezidobí před realizací oficiálních plánovaných projektů zde však samovolně vzniká jiný řád. Ne řád daný lidmi, ale přírodními procesy, které se chopily příležitosti a přetváří místo podle vlastních zákonitostí. Toto období nebude mít pravděpodobně dlouhé trvání, ale to už svým způsobem patří k fenoménu nové divočiny.

3.2 Přírodní poměry Rohanského ostrova

3.2.1 Přírodní podmínky Rohanského ostrova

Rohanský ostrov se nachází v urbanizované krajině. Geomorfologicky oblast náleží do Pražské kotliny provincie Česká vysočina, subprovincie Poberounská soustava, oblast Brdská podsoustava, celek Pražská plošina, podcelek Říčanská plošina, okrsek Pražská kotlina. Jedná se o erozní kotlinu v povodí řeky Vltavy na staropaleozických břidlicích, drobách, pískovcích a křemencích Barrandienu (Oznámení záměru 2007, str. 16). Na území se nachází nefunkční biocentrum R2/20 Rohanský ostrov systému ÚSES.

Cílovým společenstvem v nivě by byl tzv. „tvrdý luh“ – podle Katalogu biotopů kategorie L2.3 – Tvrdé luhy nížinných řek. Tento biotop bývá charakterizován třípatrovými jilmovými a topolovými doubravami a jaseninami. Typické jsou pro něj druhy dub letní (*Quercus robur*), jilm habrolistý (*Ulmus minor*), příměsy javoru babyka (*Acer campestre*), jasanu ztepilého (*Fraxinus excelsior*), střešchy obecné (*Prunus padus*), lípy srdčité (*Tilia cordata*) a jilmu vazu (*Ulmus laevis*). Ve vlhčích polohách pak můžeme najít olši lepkavou (*Alnus glutinosa*) a topol černý (*Populus nigra*), v sušších habr obecný (*Carpinus betulus*). Keřové patro je tvořeno hlavně mladými dřevinami stromového patra, z keřů se vyskytují svída krvavá (*Cornus sanguinea*) a bez černý (*Sambucus nigra*). Někde může keřové patro i chybět. Bylinné patro bývá bohaté a převažují v něm vlhkomilné až mezofilní druhy – bršlice kozí noha (*Aegopodium podagraria*), kerblík lesní (*Anthriscus sylvestris*), válečka lesní (*Brachypodium sylvaticum*), čarovník pařížský (*Circaea lutetiana*), kostřava obrovská (*Festuca gigantea*), svízel přítula (*Galium aparine*), kuklík městský (*Geum urbanum*), popenec obecný (*Glechoma hederacea*), netýkavka nedůtklivá (*Impatiens noli-tangere*), ptačinec hajní (*Stellaria nemorum*) a kopřiva dvoudomá (*Urtica dioica*). Bohatý je aspekt jarních geofytů – česnek medvědí (*Allium ursinum*), dymnivka dutá (*Corydalis*

cava), orsej jarní (*Ficaria bulbifera*), křivatec žlutý (*Gagea lutea*), sněženka podsněžník (*Galanthus nivalis*). Mechové patro s druhy rodů *Eurhynchium*, *Plagiomnium* je zastoupeno většinou pouze v malé míře (Chytrý et al. 2001, str. 177). Tento výčet potenciálních druhů ideálního biotopu uvádím zejména proto, abychom jej mohli později porovnat s druhy, které se na Rohanském ostrově skutečně vyskytují. Vzhledem k tomu, jak je lokalita Rohanského ostrova pozměněna lidskou činností, zařazovali bychom ji podle Katalogu biotopů ČR spíš do některé z kategorií X – Biotopy silně ovlivněné nebo vytvořené člověkem. Nabízela by se možnost X6 – Antropogenní plochy se sporadickou vegetací mimo sídla, X7 – Ruderální bylinná vegetace mimo sídla nebo X14 – Vodní toky a nádrže bez ochranné významné vegetace (Zemková 2008, str. 39). Pro biotopy z kategorie X je společné, že „jsou ochranné bezcenné vzhledem k silnému vlivu člověka, případně mohou být z hlediska biodiverzity významné, ale jejich konzervativní ochrana není možná kvůli přímé závislosti na ekonomické činnosti člověka“ (Chytrý et al. 2001, str. 231). Bohužel je, co se týče této kategorie, Katalog biotopů České republiky skoupý na výčet typických druhů a uvádí jich minimum. Nicméně kategorii X6 charakterizuje nízká pokryvnost půdy a sporadická vegetace, typicky vzniká v lomech, na haldách, vybetonovaných nebo vyasfaltovaných plochách a podobných územích s odstraněnou nebo nevyvinutou půdou. Biotop X7 je typický porosty ruderálních a synantropních bylin, často s dominancí invazních druhů. Mezi lokality typu X14 pak patří regulované břehy říčních toků či vodních nádrží, kde se můžeme setkat například s úzkolistými rdesty – rdest kadeřavý (*Potamogeton crispus*), rdest hřebenitý (*Potamogeton pectinatus*) a rdest maličká (*Potamogeton pusillus*) a druhy růžkatec ostnitý (*Ceratophyllum demersum*), vodní mor kanadský (*Elodea canadensis*), stolítek klasnatý (*Myriophyllum spicatum*) a šejdračka bahenní (*Zannichellia palustris*), (Chytrý et al. 2001, str. 233).

Co se týče klimatu, Rohanský ostrov spadá do teplé podoblasti, pro kterou je typické dlouhé, teplé a suché léto, krátkým a mírně teplým jarem a podzimem a krátkou teplou, suchou zimou. Nadmořská výška se pohybuje přibližně mezi 180 – 190 metry nad mořem. Toto má bohužel v kombinaci s umístěním uvnitř města negativní důsledky na kvalitu ovzduší. Nízká nadmořská výška znesnadňuje ventilaci a spolu s nižší průměrnou rychlostí větru zhoršuje rozptylové podmínky. Významné je zde znečištění z městské dopravy a ve výsledku vyšší četnost inverzí (Oznámení záměru 2007, str. 17-18). V podloží kvartérního pokryvu se vyskytují ordovické sedimenty Barrandienu,

pokryv tvoří sedimenty kvartérního stáří – fluviální písčité štěrky maninské terasy či písčitohlinité sedimenty. Nejsvrchnější vrstva je pak převážně z antropogenních navážek. Převládá štěrk s příměsí jemnozrnné zeminy, písek se štěrkem, kameny a valouny různé velikosti převážně křemence, křemene, opuky, betonu, cihlového a opukového zdiva a stavební suti případně i břidlice a povodňové nánosy. Hladina podzemní vody je zde poměrně vysoká, navazuje přímo na hladinu vody v říčním korytu s výjimkou období déletrvajícího sucha, kdy výrazně klesá. Je to dáno mimo jiné také zvětřalostí skalního podloží. Znečištění vody očekávatelné z hlediska bývalého průmyslového provozu je relativně malé „*Průzkumy prováděné v prostoru Rohanského ostrova zaměřené na možná rizika spojená s kontaminací horninového prostředí shledaly proti předpokladům tuto oblast jako poměrně neznečištěnou s lokálními výskyty ropných látek.*“ (Oznámení záměru 2007, str. 21).

Zeleň je na Rohanském ostrově, podobně jako v jiných lokalitách nové divočiny, upravována minimálně. Vzhledem k tomu, že přes lokalitu vede cyklostezka a menší dopravní komunikace části betonárky Metrostavu, která je stále v provozu, nějaké zásahy zde přeci jen jsou. Jedná se hlavně o úpravu podél zmiňovaných stezek a také občasné sečení zatravněné plochy směrem od cyklostezky k Invalidovně. Zaznamenáno bylo několik výsadeb stromů podél veřejné komunikace, ale většina porostu je náletová případně původní. V knize *Divoká příroda Prahy a blízkého okolí* nicméně můžeme najít fotografii, která dokládá, že část dřevin, kterou bychom mohli považovat za náletovou, je vysázená záměrně „*Hybridy topolů byly vysázeny nebo vysety do řádků. Kdyby se tak nestalo, spontánní proces by asi měl skoro totožný výsledek.*“ (Mikuláš, Šturma 2015, str. 131). Kromě této zmínky se mi bohužel další informace o záměrné plošné výsadbě na prostoru uvolněném po demolici bývalých průmyslových budov nepodařilo najít. Keřové patro kromě tvarovaných živých plotů tvoří dřeviny rudерálních stanovišť schopné rychlého šíření, u budov je trvalá zeleň kdysi sadovnický upravená. Dle dendrologického průzkumu bylo nalezeno několik hodnotných taxonů (vzrostlé *Tilia cordata*, *Populus nigra* 'Italica', *Acer negundo*), ze sadovnické hodnoty k nejkvalitnějším patří několik exemplářů topolů a lip (Oznámení záměru 2007, str. 21).

3.2.2 Vlastní přírodovědný průzkum lokality

Vzhledem k tomu, že tato práce si neklade za cíl podat vyčerpávající přehled přírodních a botanických poměrů Rohanského ostrova, zvolila jsem metodu průzkumu volnějšího charakteru. V období od dubna 2014 do července 2015 jsem provedla řadu terénních vycházek na Rohanský ostrov za účelem zmapování celkového charakteru místa, jeho jednotlivých částí, které se vzájemně liší a druhového složení (dále také druhů aktivit uživatelů – více v kapitole 3.6). Ne celé území označované jako Rohanský ostrov spadá do kategorie nové divočiny. Následující navržené jednotlivých oblastí se týká ploch mimo zastavěné území, v současnosti budovanou výstavbu a golfové hřiště. Na prostoru takto vymezeném navrhuji členění na čtyři typy lokalit (schématický náčrt jednotlivých oblastí viz *Obrazové přílohy* – obr. 6). První je plocha mezi cyklostezkou a ulicí Rohanské nábřeží – severní část. Tento prostor pokrývá převážně travinný porost s nižšími náletovými dřevinami a ojedinělými vzrostlými stromy. Druhou částí je plocha mezi cyklostezkou a Vltavou, která je svým charakterem velmi podobná, ale je zde více zastoupeno keřové a stromové patro porostu. Třetí oblast se rozkládá na obě strany od cyklostezky směrem k centru města, kde se vyskytuje více pozůstatků po bývalém průmyslovém areálu. Jsou zde zchátralé zbytky budov, haldy sutě, na velké ploše pak je důležitou charakteristikou pokryv půdy tvořený betonem či dlaždicemi (podlahy bývalých staveb). Specifickou čtvrtou lokalitou je pás podél celého Rohanského ostrova přímo sousedící s Vltavou. Zde můžeme najít relativně souvislou řadu dřevin vyššího stáří, které nemusely být odstraněny při budování industriálního areálu v 50. letech.

Botanické druhy jsem určovala přímo na místě na základě botanických klíčů²³. Pořizovala jsem zároveň fotodokumentaci, kterou jsem následně určovala pomocí internetových zdrojů, zejména botanické fotogalerie²⁴. Z travinných druhů dominuje třtina křovištní (*Calamagrostis canascens*), dále je zastoupena lipnice luční (*Poa pratensis*), sveřep vzpřímený (*Bromus erectus*), srha laločnatá (*Dactylis glomerata*) a mrvka myší ocásek (*Vulpia myuros*). V bylinném patru můžeme dále najít čičorku pestrou (*Securigera varia*), jitrocel prostřední (*Plantago media*), škardu dvouletou (*Crepis biennis*), kakost luční (*Geranium pratense*), svízel povázku (*Galium mollugo*),

²³ Kubát (2002), Větvíčka (2009)

²⁴ www.botanickafotogalerie.cz, [navštíveno: 5. 7. 2015]

svízel syříšřový (*Galium verum*), řřřvřk kyselý (*Rumex acetosa*), vřkev ptačř (*Vicia cracca*), pryskyřník zlatořlutý (*Ranunculus auricomus*), jetel zvrhlý (*Trifolium hybridum*), pcháč bahennř (*Cirsium palustre*), kyprej obecný (*Lythrum salicaria*), orobřnec úzkolistý (*Typha angustifolia*), merlřk (*Chenopodium spp.*), prutník střřbřřřtý (*Bryum argenteum*), rozchodník (*Sedum*), řřřdivku řřřdou (*Berteroa incana*), řřřruchu zelnou (*Portulaca oleracea*), kuklřk mřřřřřř (*Geum urbanum*) či přřřřřřř (*Equisetum*). Z vyšřřř bylin můřřř jmenovat laskavec (*Amaranthus*), diviznu velkokvřřřou (*Verbascum densiflorum*), diviznu řřřřř (*Verbascum nigrum*), pupalku dvouletou (*Oenothera biennis*) nebo vřřřřř obecný (*Tanacetum vulgare*).

Popřřřřř rostliny jsou zastoupeny druhy typickými pro novou divořřř – plaměnkem plotnřm (*Clematis vitalba*), loubincem popřřřřř (*Parthenocissus inserta*), chmelem otáčřřř (*Humulus lupulus*) a ostruřřřřř (*Rubus*). V keřřřřm patřř se na Rohanském ostrově vyskytuje invazivnř křřřřřřř japonská (*Reynoutria japonica*), svřřř krvavá (*Cornus sanguinea*), hloh obecný (*Crataegus laevigata*), bez řřřřř (*Sambucus nigra*) či zdivořřř kustovnice (*Lycium*). Mezi stromy můřřř najřř vrbu křřřřř (*Salix fragilis*), topol řřřřř (*Populus nigra*), řřřm vaz (*Ulmus laevis*), pajasan řřřřřřř (*Ailanthus altissima*) třeřřř ptačř (*Prunus avium*). Dále javor jasanolistý (*Acer negundo*), řřř srdřřřř (*Tilia cordata*), javor klen (*Acer pseudoplatanus*), trnovník akát (*Robinia pseudacacia*), olřř lepkavou (*Alnus glutinosa*) či dub letnř (*Quercus robur*).

Z hledřřř vřřřřřřř typů vegetace nové divořřř v Praze (Mikuláš, řřřřř 2015, str. 179) bychom na Rohanském ostrově mohli hledat třř kategorie. Plořřř velmi dominantnř třřřř-pýřřřř step – obecně řřřř monotónnř, jsou pro ni typickě rozsáhlě plochy třřřř křřřřřřř (*Calamagrostis epigeios*), pýřř plazivěho (*Agropyron repens*), křřřu selského (*Armoracia rusticana*) a vřřřřř obecněho (*Tanacetum vulgare*). Dále také dostřř rozřřřřř betonové a asfaltové plochy s dominantnř řřřřřř kanadskou (*Erigeron canadensis*), řřřř zarůřřřřř hybridnřmi topoly a ostruřřřřř. Třřřř typ by pak byly plaměnkovo-loubřřřřř řřřřřřř, které se na Rohanském ostrově vyskytují také, ale spřřř na jeho okrajřř či přřřř u vřřř či měně zpustlých budov. Pro ně jsou typickě druhy: opleřřř obecná (*Fallopia convolvulus*), opleřřř Aubertova (*Fallopia auberti*), loubřřř popřřřřř (*Parthenocissus inserta*), řřřř otáčřřř (*Humulus lupulus*), bez řřřřř (*Sambucus nigra*) a pajasan řřřřřřř (*Ailanthus altissima*).

Z avifauny se na Rohanském ostrově vyskytuje řada druhů běžných ve městě – drozd zpěvný, kos černý, červenka obecná, pěnice pokřovní, pěnkava obecná, sýkora koňadra, žluna zelená či poštolka obecná. Byl pozorován také výskyt slavíka obecného a dokonce i dudka chocholatého. V hojné míře se můžeme setkat také s koroptví polní. Z dalších skupin obratlovců na Rohanském ostrově žije například zajíc polní, ježek západní či užovka obojková.

3.3 Hledání *umweltů* – typologie uživatelů Rohanského ostrova

Sémiotika definuje jako svůj hlavní úkol zkoumání způsobů, jak rozumět světu (Gvoždiak 2014, str. 23). Já bych se v této kapitole ráda přiblížila lepšímu porozumění způsobu fungování Rohanského ostrova skrze pokus o uchopení jeho specifičnosti pomocí koncepce *Umweltu*. Ráda bych myšlenky Jakoba von Uexküllu použila pro demonstraci různorodosti uživatelů Rohanského ostrova a navrhla z toho některé závěry. Už dříve jsme naznačili problematiku *Umweltu* zvířecího versus lidského, různí autoři se k této otázce staví odlišně. Pro potřeby této práce budu tematiku rozebírat z hlediska toho, že člověk má svůj *Umwelt* (žije v *Umweltu* podobně jako zvířata, nikoli ve *Weltu*), který je proměnlivý. Problematičnost Uexküllových názorů na lidský *Umwelt* a jeho možných kontroverzních výkladů je jistě zajímavá kapitola, ale pro tuto práci není klíčová. Své výklady budu stavět hlavně na obecných principech koncepce žitého světa tak, jak jsou popisovány v Uexküllově textu *Nauka o významu* a jak jsme si je nastínili dříve v této práci.

Člověk je tvorem, který je v rámci svého *Umweltu* velmi plastický. Ráda bych zde navrhla způsob, jak tuto plasticitu uchopovat. Uexküll ve svém díle mluví o *Umweltech* jednotlivých organismů nebo člověka. Vyznívá to tak, že každý tvor má svůj specifický žitý svět, který je ale vlastně jeden (jakkoli třeba v případě člověka variabilní). Domnívám se, že abychom pochopili *Umwelty* různých zvířat a lidí v jejich komplexnosti, bylo by užitečné je vnímat v plurálu. Totiž, že organismus má svůj jeden celkový *Umwelt*, ten je ale složen z mnoha různých „menších“ *Umweltů*, které jsou specifické vzhledem k aktuálnímu stavu organismu a jeho situaci.

Nejprve bych připomněla Uexküllovu úvahu o relativní povaze objektů ve světě. V úvodu kapitoly *Nositel významu*²⁵ rozvádí příklad významu kamene ležícího na cestě. Říká, že kámen může nabývat různých významů v závislosti na situaci, ve které hraje roli. Kámen ležící na cestě, po které jdeme, slouží jako opora pro chůzi. Když by nás ale ohrožoval zuřivý pes, stává se v té chvíli kámen možnou obranou proti útoku. Vzhledem k rozdílnému významu, který v dané chvíli nese, se tak stává něčím jiným – v různých okolnostech je vlastně *jiným kamenem*. Navrhuji, že tuto relativitu bychom mohli převzít i pro situace, ve kterých se nachází člověk. V různých prostředích, v odlišných vztazích, jakoby člověk byl někým trochu jiným. Mohli bychom namítnout, že „jinakost“ kamene je dána tím, že hraje jinou roli v *Umweltu* vnímajícího subjektu. V případě člověka v jiném prostředí (nikoli ve vztahu ke konkrétnímu vnímateli) nemusí být přítomný subjekt, který by mu dával jiný význam. V Uexküllově příkladu se kámen „mění“ proto, že mu nějaký vnímající subjekt přikládá v rámci svého *Umweltu* jiný význam. Takto jednoduše bychom to pro „změnu“ člověka například mezi různými typy městského prostředí vyložit nemohli.

Dynamiku *Umweltu*, ve kterém se člověk nachází v různých prostředích, bychom mohli odvodit od toho, k čemu se upíná jeho pozornost a tedy i selektivita vnímání. Jak Uexküll ukazuje na známém příkladu klíštěte, žitý svět organismu je dán do značné míry jeho smysly a vnímáním. To se ale proměňuje nejen mezi jednotlivými druhy navzájem, ale také v rámci každého jedince v závislosti na jeho stavu. V bdělém stavu jsme schopni vnímat lépe než ve spánku nebo při nemoci. Odlišnost percepce se mění i v rámci toho, jakou činností a kde se zabýváme. Chtěla bych tedy definovat různé typy *Umweltů*, které se mohou realizovat v prostředí nové divočiny, konkrétně na Rohanském ostrově, v návaznosti na typy jeho návštěvníků a činností, kterým se tam věnují.

Tento směr chápání Rohanského ostrova můžeme uvodit citací z Uexkülla „*Stojíme-li na louce plné květů a bzukotu včel [...], pak si bezděky klademe otázku: nabízí louka očím tak různých zvířat stejný pohled jako našemu oku? Naivní člověk bez dalšího odpoví: „Jistěže; to, na co se všichni dívají, je přece pořád ta samá louka“* (Uexküll, str. 35). Podobně bych ráda položila otázku, jestli Rohanský ostrov vypadá stejně pro jeho různé návštěvníky (nebo odvozeně nejen přímé návštěvníky, ale

²⁵ Uexküll (2006), str. 11-69.

kohokoli, kdo ho nějakým způsobem vnímá). Domnívám se, že nikoli. Pro každého člověka totiž budou v daném prostředí důležité jiné vnímané znaky, které mu Rohanský ostrov poskytuje. Různorodost těchto znaků bude dána hlavně motivací, proč a za jakým účelem se na místo vydal. Jako květina, která je nositelem různých vnímaných znaků pro pěnodějku, skot nebo dívku, která ji chce použít pro kytici do vázy, Rohanský ostrov se také vyskytuje v různých funkčních okruzích podle „typů“ lidí, kteří se na něm vyskytují.

V rámci svého terénního průzkumu, realizovaného v období přibližně od dubna 2014 do července 2015, jsem se snažila identifikovat variabilitu návštěvníků Rohanského ostrova. Ta je silně ovlivněna polohou lokality v centru města a přítomností cyklostezky, která přes ostrov vede. Obojí potenciálně zvyšuje míru návštěvnosti. Rohanský ostrov sice není příliš daleko od zastavěné části Karlína, nicméně je od staré zástavby oddělen silně vytíženou dopravní komunikací v podobě Rohanského nábřeží a příčných spojníc mezi hlavní ulicí, kde je tramvajová doprava a břehem Vltavy není mnoho. Toto naopak množství lidí využívajících Rohanský ostrov pravděpodobně snižuje. Počet lidí navštěvujících lokalitu pochopitelně v průběhu roku a v závislosti na počasí kolísá. Můžeme zde ale identifikovat poměrně širokou škálu typů uživatelů. Pokusím se zde uvést jejich výčet a identifikovat jejich motivace návštěvy, respektive kdybychom použili Uexküllovu terminologii, podstatné vlastnosti (*essentia*) lokality, pro které se tam vyskytují nebo vnímaný znak, který zhodnocují.

- *Cyklista* – silně početně zastoupená kategorie. Většina cyklistů Rohanským ostrovem pouze projíždí a využívá cyklostezky A2, která přes něj vede. Jen málo jich využívá spontánně vzniklé stezky křižující ostrov. Esenciální vlastností tohoto prostředí pro ně bude sjízdnost terénu a umístění na spojnici míst, mezi kterými se chtějí dopravit. Doba reálně strávená na místě je velmi krátká.
- *Cyklokrosař* – na Rohanském ostrově vznikl cyklokrosový areál. Není oficiálně založený, jde velmi pravděpodobně o spontánní iniciativu lidí, kteří se cyklokrosu věnují. Zde se jim pro to nabízí ideální podmínky – různorodost terénu, který si případně mohou podle svého upravit. Je to umožněno také chybějícím managementem Rohanského ostrova, ve Stromovce by takto nepozorovaně podobný okruh vznikl jen těžko. Zde je však prostor natolik rozsáhlý a ne tak intenzivně využívaný, že je zde pro tuto aktivitu místo, aniž by to někomu překáželo.

- *Pejskař* – podobně jako cyklisté jde o velmi početnou skupinu. Důvody, proč volí pro venčení psů Rohanský ostrov, budou asi různorodé – blízkost k místu bydliště, rozsáhlost zazeleněné plochy, charakter území, který je bližší volné přírodě než městské parky. Pozitivně zde může působit estetické oceňování tohoto typu krajiny, negativně naopak divokost lokality, která může být vnímána jako potenciální nebezpečí.
- *Rodič s dětmi* – motivace bude podobná jako by byla pro návštěvu různých oficiálních ploch zeleně ve městě. Zde navíc bude pozitivně působit rozloha a přírodní charakter místa. Pro tuto skupinu uživatelů je také důležitá dobrá dostupnost z centra města. Obdobně jako pro některé další skupiny je zde dominantní funkce rekreační.
- *Chodec* – typ uživatele nazývám takto obecně, protože na rozdíl od ostatních zmiňovaných skupin nemusí mít další motivaci návštěvy Rohanského ostrova než se „jít projít“. Důležitá je zde rekreační funkce prostředí a pobyt v přírodě.
- *Běžec* – skupina na pomezí chodce a cyklisty. Podstatná bude možnost sportovního využití v přírodním prostředí a dostupnost. Jestli se tato kombinace nabízí na Rohanském ostrově nebo na v místě oficiálně uznané zeleně pravděpodobně nehraje velkou roli. Pozitivem však může být rozsáhlost prostoru.
- *Fotograf* – zde se setkáváme s jinou základní motivací návštěvy místa než v předchozích příkladech (minimálně co se týče míry důležitosti). Podstatnou vlastností zde bude specifická estetika a fotogeničnost prostoru, možnost uměleckého využití.
- *Přírodovědec / zvědavý laik* – lokalita je relativně pestrá na botanické druhy a fenomén nové divočiny získává postupně více pozornosti. Konkrétními příklady mohou být třeba organizované vycházky s Janem Albertem Šturmou či Jiřím Sádlem, na kterých byla poměrně vysoká účast zájemců.
- *Rybář* – nepřiliš početná skupina, jejich aktivita bude pravděpodobně srovnatelná s jakýmkoli dalšími místy v Praze, kde je dostupný říční břeh a panuje relativní klid.
- *Bezdomovec* – pro tuto skupinu lidí budou podstatné zcela jiné vlastnosti prostředí než pro všechny předchozí skupiny. Základním rozdílem je, že se na Rohanském ostrově nepohybují pouze dočasně, ale minimálně někteří zde vlastně bydlí. Důležitá je absence správy ze strany města nebo alespoň její

menší míra. Z jiných prostorů ve městě by při stavbě obydlí či přespávání byli daleko rychleji vyhnáni. Rohanský ostrov je také dostatečně rozlehlý na to, aby se na něm našly „schované“ lokality, kde nedochází tak snadno ke kolizím s dalšími obyvateli města. Zároveň jsou zde dobré podmínky pro vlastní budování přístřešků.

- *Narkoman* – tato skupina podobně jako lidé bez domova je na Rohanském ostrově v poslední době zastoupena v menší míře, než tomu bylo v předchozích letech. Ze strany města, přestože zde není pravidelná správa, jsou relativně časté iniciativy za cílem tyto skupiny lidí omezovat. Důležitou vlastností lokality pro ně pravděpodobně bude hlavně odlehlost místa, která skýtá více soukromí.

Kromě těchto jmenovaných skupin v posledním roce zvedá pestrost lidí, kteří Rohanský ostrov navštěvují, společensko-kulturní projekt, který tam vznikl – Přístav 18600. Jde o podnik v otevřeném prostoru, na jehož území se před tím nacházela stejná nová divočina jako na zbytku Rohanského ostrova. Svojí existencí zvýšil kulturní atraktivitu lokality a k prostředí Rohanského ostrova tak nepřímo přitáhl pozornost dalších potenciálních návštěvníků.

Existují lokality nové divočiny, kde se vyskytují lidé hlavně z praktických důvodů. Může tam například vést nejkratší cesta mezi zastávkou MHD a obchodním centrem či jinak vyhledávaným místem. To ale není případ Rohanského ostrova. Kromě cyklistů, pro které vlastně plní funkci nejrychlejšího spojení mezi určitými místy, ostatní skupiny lidí na Rohanském ostrově pravděpodobně nejsou náhodou, jsou tam záměrně. Není to sice oblast vzdálená od centra města, ale přímo nesousedí s hustě obývanou zónou, respektive je od ní do určité míry oddělena vytíženou dopravní komunikací.

Zcela jiný význam než pro výše uvedené typy uživatelů bude mít Rohanský ostrov v městském plánování, pro architekty a developery. Tyto skupiny lidí jsem do svého výčtu nechtěla pojímat, protože povětšinou nejsou skutečnými návštěvníky daného místa. Skrze ně bych se ale ráda ještě krátce dostala k Uexküllově pojmu *trpění významu*. Uvádí, jakých odlišných významů může nabývat stonek rostliny v *Umweltech* různých subjektů²⁶. Říká, že v určitých případech nemůžeme mluvit o

²⁶ „V příkladu se stonkem květiny, který se proměňoval v *umweltu* dívky, mravence, larvy pěnodějky a krávy, se stonek jako nositel významu setkával pokaždé s novým příjemcem významu; o všech jsme

zhodnocení významu, ale spíše o trpění významu. Některé zhodnocování neseného znaku je relativně bez rizika – stonek rostliny, který je využit jako stezka pro mravence podobně jako Rohanský ostrov využitý jako místo rekreace, sportovního či uměleckého vyžití. Oproti tomu můžeme najít postoje definované jinými zájmy, které vlastního nositele významu poškozují nebo likvidují. V takových případech Uexküll mluví právě o trpění významu. Uvádí příklad dívky, která rostlinu utrhne nebo krávy, která ji spase. Oboje pro nositele vnímaného znaku – rostlinu – znamená zánik. Podobně by zanikl Rohanský ostrov v současné podobě charakterizované novou divočinou, kdyby byl zhodnocen jeho význam „prázdná lokalita v centru města“ developerskými projekty a zástavbovými plány.

Na výčtu aktivit, kterým se uživatelé Rohanského ostrova věnují, můžeme vidět, že variabilita jeho funkcí je velmi široká. Jak uváděli autoři citovaní v kapitole zabývající se novou divočinou v zahraničním kontextu²⁷, souvisí to s nejednoznačností či absencí managementu. Díky tomu, že pro lokality nové divočiny, v našem případě Rohanský ostrov, není z principu určená funkce, mohou se zde spontánně realizovat funkce širšího spektra. Těžko bychom v městském (potažmo i mimoměstském) prostředí hledali místo, kde by podobným způsobem koexistovaly skupiny obyvatel věnující se sportovní, kulturní či rekreační činnosti, rodiče s dětmi, bezdomovce a narkomany. Jedinečnost fenoménu nové divočiny spočívá mimo jiné právě v pestrosti potenciálních žitých prostorů, které se v ní mohou uskutečňovat.

3.4 Je Rohanský ostrov heterotopií?

3.4.1 Aplikace principů heterotopie na Rohanský ostrov

Cílem této kapitoly je posoudit zda, do jaké míry nebo s jakými připomínkami můžeme Rohanský ostrov (jako typický případ nové divočiny) považovat za příklad heterotopie. Základní principy heterotopie tak, jak je definoval Foucault, jsme si již popsali. Teď bych je ráda využila jako konkrétní body, na kterých budu hodnotit jejich

mohli mluvit i jako o zhodnocovateli významu, neboť stonek používali tu jako ozdobu, tu jako cestu, tu jako zásobu materiálu pro stavbu domu, tu jako drobek potravy.“ (Uexküll, str. 50)

²⁷ Jorgensen, Tylecotte (2007), Kamvasinou (2006)

aplikovatelnost pro Rohanský ostrov. Dále bych se pak ráda věnovala reflexi problematiky heterotopie a prostoru typu nové divočiny u dalších autorů – Kevina Hetheringtona, a Gila Dorona.

Prvním principem heterotopie je, že se vyskytuje v nějaké formě ve všech kulturách s tím, že Foucault vymezuje dva časté typy – heterotopii krize a heterotopii úchytky, která je jakousi modernější variantou té první. Ve svém textu *O jiných prostorech* uvádí jako příklady těchto heterotopií různé instituce, a to uvidíme, že platí nejen u prvního principu heterotopie, ale i u dalších. Zkusme se podívat na to, jaké vlastnosti institucí jsou důležité pro to, aby mohly být chápány jako heterotopie. Je to stav v přechodové fázi (u heterotopií krize), která je těžko definovatelná a něčím se vymyká vůči každodennosti. Místa zapovězená, určená těm, kteří se vzhledem ke společnosti ocitají v krizi. Z tohoto hlediska bychom Rohanský ostrov, potažmo obecně řadu lokalit nové divočiny, mohli jako heterotopii posuzovat. Příznačným rysem je posun funkce či účelu místa a změna způsobu využívání. Rohanský ostrov se podobně jako například dospívající člověk, jemuž bylo vyhrazeno heterotopické místo (Foucault 2003, str. 78), nachází v mezistavu. Předchozí uchopitelná funkce ztratila platnost, nová se skrze spontánní procesy teprve tvoří a v tomto konkrétním případě bude pravděpodobně nahrazena ještě jinou, „oficiální funkcí“ (developerské plány výstavby). Pokud bychom se podívali na druhý jmenovaný typ – heterotopii úchytky, také bychom zde mohli najít určité paralely. Do psychiatrických ústavů, které Foucault jmenuje, jsou lidé „odchylní“ umisťováni nedobrovolně, nicméně pak tvoří jeden z elementů jinakosti své heterotopie. Na Rohanském ostrově můžeme nalézt sídla bezdomovců, v minulosti jistě více než dnes také doklady o přítomnosti drogově závislých, což jsou taktéž skupiny obyvatel většinovou společností považovány za „odchylné“, „jiné“.

Druhý princip heterotopie spočívá v tom, že místa takto označovaná mají ve společnosti jasnou a vymezenou funkci. Toto by se mohlo jevit přinejmenším jako sporný bod při snaze aplikovat koncept heterotopie na novou divočinu. Ta totiž nemá jasně vymezenou funkci. Není jí člověkem přidělena (alespoň zatím) role, kterou má ve společnosti a prostoru sehrávat. Domnívám se ale, že požadavek „vymezenosti“ může Rohanský ostrov (a nová divočina) splňovat opačným způsobem. Totiž, není určeno, jakou má mít funkci, jeho hranice jsou ale limitovány okolními prostory, které funkci přidělenou mají, takže zde funguje jakési negativní vymezení. Nová divočina je to, co na rozdíl od jiných prostor, klasifikovatelných běžným způsobem, člověkem

danou funkci nemá. Její funkce se tvoří neplánovanými spontánními cestami spolupráce člověka a přírodních procesů.

Třetí princip heterotopie tkví v tom, že vedle sebe klade místa jinak neslučitelná či velmi odlišná. Foucault uvádí příklad kina, divadla a zahrady. V těchto prostorech můžeme vedle sebe najít místa velmi různorodá. Na základě jeho příkladů ale vidíme, že tato rozdílná místa jsou v heterotopii přítomná symbolicky. Zahrada v Orientu odkazovala k obrazu světa, ale fakticky celý svět pochopitelně neobsahuje. Stejně tak na divadelním jevišti nejsou skutečně přítomná různá prostředí odehrávajícího se děje. Myslím, že symboličnost přítomnosti více prostředí je v tomto principu důležitá. Přestože se v rámci Rohanského ostrova vyskytují různá místa svým charakterem odlišná, není tento princip heterotopie z tohoto hlediska aplikovatelný. Není zde totiž realizovaná rovina symbolu jako dvojice (případně trojice, záleží na tom, kterou koncepci symbolu bychom si zvolili) navzájem k sobě odkazujících prvků, což je tradiční definice symbolu.

Dalším bodem srovnání nové divočiny a heterotopie je čtvrtý princip spojený s odlišnou časovostí. Poměrně snadnou spojitost můžeme vidět s druhým typem heterotopie, kterou se Foucault v tomto oddíle zabývá, totiž místy dočasnými či prchavými. Pro novou divočinu je typické, že doba jejího trvání nebývá příliš dlouhá. Pokud její vývoj není přerušen změnou managementu ve smyslu zastavění plochy či násilné rekultivace, může být v některých případech uznána za „regulérní přírodu“, v tom případě také ztrácí charakter nové divočiny. Ve chvíli, kdy jí někdo začne spravovat, ztrácí jeden ze základních atributů nové divočiny, totiž neregulovanost. Zajímavým momentem ale může být snaha porovnat ji s druhým typem heterochronní heterotopie – místy, kde se čas akumuluje a jakoby zvětčuje. Na Rohanském ostrově se sice čas nekonzervuje, ale stejně jako v jiných případech nové divočiny se zde určitá stálost prezentuje. Tou stálostí, či jinak řečeno nekonečně se opakujícím principem, je myšlena divokost a spontaneita přírodních procesů, které se projeví vždy, když k tomu získají příležitost.

Pátý princip heterotopie předpokládá systém otevření a uzavření, který je jednak izoluje a jednak činí proniknutelnými. Heterotopie nejsou volně přístupné bez učinění určitých gest nebo je jejich dosažitelnost pouze zdánlivá. Rohanský ostrov není *a priori* uzavřený. Podobně jako jiné lokality nové divočiny je coby „země nikoho“ vlastně dostupný všem. Určitá jeho místa však pravděpodobně symbolická gesta

vyžadovat budou – například pokud bychom chtěli vstoupit do bezdomovci osídlených ruin či přístřešků. Foucault také uvádí, že „*Na druhé straně existují heterotopie, které se jeví jako čistá a jednoduchá otevření, ale které většinou skrývají zvláštní vyloučení*“ (Foucault 2003, str. 83). Je otázka, kolik takových skrytých vyloučení bychom u nové divočiny mohli najít. Problematika je to v našem případě trochu odlišná než ta, o které mluví Foucault, a to z toho důvodu, že se zabývá prostory definovanými člověkem. Uvádí příklady kasáren či věznic, které mají jasně stanovená a striktní pravidla, zatímco u nové divočiny se takový řád neprojevuje, respektive projevuje se zde řád jiného druhu než lidského.

Poslední princip heterotopie, který Foucault v textu *O jiných prostorech* rozebírá, je její specifický vztah ke všem ostatním prostorům. Uvádí heterotopii iluze a heterotopii kompenzace jako dva výrazné typy reflektování jiných míst. Na novou divočinu by mohla být aplikovatelná heterotopie iluze, protože zpochybňuje lidský řád dominující většině krajiny. Toto je obzvláště patrné u příkladů nové divočiny ve městě, jako je Rohanský ostrov, protože je zde větší kontrast mezi místy regulovanými a bez řízené správy. Dva formulované typy heterotopie můžeme chápat jako konkrétní příklady vztahování se k ostatním prostředím, kterých ale může být mnoho. Z úvodu jeho textu je zřejmé, že má na mysli rozličné způsoby reflexe. Pestrost možností, jakými může nová divočina zrcadlit jiné neheterotopické prostory, pak záleží na představivosti a poučenosti hodnotitele.

Charakteristiky, kterými Foucault heterotopii popisuje, jsou principiálního typu. Pro pochopení jednotlivých možných vlastností heterotopie uvádí příklady typické. Neuvádí kompletní výčet takových lokalit, jednotlivé principy jsou spíše určitým návodem na „odhalování“ heterotopií. Z tohoto hlediska bychom tedy mohli říci, že Rohanský ostrov (potažmo nová divočina) je příkladem heterotopie. Vlastnosti pro ni typické se zde objevují v různé míře, přítomnost některých z nich je však pro Rohanský ostrov přímo charakteristická (heterotopie krize, efemérnost trvání, reflexe jiných míst). Heterotopií může být místo, které splňuje alespoň jeden z principů, není nutné, aby byly naplněny všechny.

3.4.2 Reflexe Foucaultovy heterotopie u dalších autorů

Hetherington vychází z Foucaultova konceptu heterotopie a pro potřeby svého výkladu ho ještě upřesňuje – heterotopie jako místa alternativního řádu²⁸. Ve své knize jednak heterotopii teoretizuje, jednak také uvádí vlastní příklady míst, kde se vyskytuje. Říká, že místo nemá stejný význam pro jednu sociální skupinu lidí jako pro jinou. V některých případech ale existují jakési dominantní diskurzy vnímání prostoru a možnou rezistenci či otevřenost mimo hlavní diskurz pak vidí v místech okrajových a intersticiálních²⁹. Hetherington spojuje heterotopii také s Turnerovou teorií liminality – přechodové rituály se odehrávají na přechodových místech *liminoid spaces*, pro které je typická anti-struktura vůči okolnímu světu, obnovování, regenerace, vznik nových způsobů fungování (Hetherington 1997, str. 34). Tyto jmenované vlastnosti jsou charakteristické také pro novou divočinu.

Doron upozorňuje na to, že v diskuzi o Foucaultově heterotopii byly přehlíženy „prázdné“ prostory (nejen) na okrajích měst, které označuje jako prázdná, mrtvá a bílá (Doron 2008, str. 203). Termín „mrtvá zóna“ zahrnuje celou řadu pojmů – pustina, prázdný prostor, bezejmenný prostor, „bílá“ zóna, brownfields, prostory nejistoty, země nikoho, přechodová místa. Různorodost pojmového uchopování takových lokalit podle Dorona dokazuje obtížnost jejich definování³⁰. Složitost v teoretizování takových míst je dána nemožností jejich empirické definice. Jako příklad uvádí definici z britské databáze *National Land Use Database* – „Země tak zničená předchozím industriálním nebo jiným rozvojem, že z ní bez nějaké úpravy nemůže být žádný užitek“ (Doron 2008, str. 204) a dodává, nakolik je tato definice vágní, protože v ní není řečeno, jaký

²⁸ „More precisely I define heterotopia as spaces of alternate ordering. Heterotopia organize a bit of the social world in a way different to that which surrounds them.“ (Hetherington 1997, str. viii)

²⁹ „In some cases something like a dominant ideology or hegemonic discourse of place is perceived (Lefebvre 1991) with the possibility for resistance left open within interstitial or marginal spaces and the opportunities they leave open for counter-hegemonic representations of space.“ (Hetherington 1998, str. 20)

³⁰ „Some of these terms are: wasteland, derelict area, terrain vague, conceptual Nevada, urban desert, vacant land, space of uncertainty, free space, nameless space, white area, blank space, temporary autonomous zone, ellipsis space, space of indeterminacy, brown fields, liminal space, no man's land and urban void. The multiplicity of names, and some of their meanings, show the difficulty in defining those spaces.“ (Doron 2008, str. 203)

benefiční užitek a pro koho je míněn. Říká, že tzv. prázdné zóny na krajích měst³¹ nikdy nebyly prázdné. Většina těchto *terrains vagues* byla kolonizovaná menšinovými skupinami, rostlinami, divočinou, jsou to místa suspenze, ticha a samoty v kontrastu vůči zbytku města. „Mrtvé zóny“ jako heterotopie pravděpodobně existovaly napříč historií, jsou to místa, která nejsou ani posvátná ani každodenní. Jsou to prostory, které jsou těžko využitelné v běžném městském plánování – jsou těžko přístupné, nepravidelného tvaru nebo nevyjasněných majetkových poměrů. Krajina nedefinovaných otevřených prostor je ale podle Dorona stejně důležitá jako plocha zastavěná či klasifikovaná. Nenachází se pouze na periferiích měst, ale i ve vnitřních prostorách postindustriálních urbanizací. Může se jednat o různé prostory, které ztratily svoji původní funkci od jednotlivých osamocených budov po rozsáhlé plochy, jaké jsou například v Detroitu (Doron 2008, str. 208). Tato místa prezentují historii, na rozdíl od zakonzervovaných ruin, které jsou z času jakoby vytrženy, v těchto prostorách je historie stále v procesu. Jsou to také místa imaginace – pokud si chceme představit, jak vypadala dříve nebo jaký může být další vývoj. Doron nereflexuje tyto prostory přímo jako místa nové divočiny či zeleně, nicméně lokality, které popisuje, jsou právě ty, na kterých nová divočina vzniká. Proto pro nás může být přínosné podívat se také na jeho srovnání *terrains vagues* a heterotopie. Co se týče druhého principu, tvrdí, že prázdné prostory svojí funkci mají, přestože bývá často přehlížena či popírána³². Třetí princip heterotopie – juxtapozice různorodých prostor – zde namítá, že zatímco „mrtvé zóny“ mohou existovat v heterotopii, opačně tento vztah fungovat nemůže, protože prázdná místa nemají pevné hranice³³. Specifickou časovost heterotopie, obě její varianty, vidí Doron jako odkazující k „božskému“. Pomíjivé, krátkodobé heterotopie podle něj referují k cyklickému času. Oproti tomu čas v *dead zones* je singulární, profánní a každodenní. Bylo by podle něj lákavé vidět „mrtvé zóny“ jako protiklad

³¹ „Those marvellous empty zones at the edge of cities“ (Foucault 1997, *Theatrum philosophicum*, str. 355 cit. In Doron 2008, str. 204)

³² „The dead zone as the heterotopia has a ‘precise and well-defined function within society’, although it rarely has been recognized and is often denied.“ (Doron 2008, str. 210)

³³ „However, while the dead zone can subsist within the heterotopia, the heterotopia cannot exist within the dead zone, merely for the fact that the dead zone does not have fixed boundaries.“ (Doron 2008, str. 210)

heterotopie iluze či heterotopie kompenzace. Jsou vlastně jakýmsi pravým *jiným prostorem* heterotopie³⁴

³⁴ „Yet, ironically, in a heterotopian world, the dead zone, while becoming the Other space, is being constructed, recently by more and more theoreticians and architects, as a space that compensates everything that heterotopia lacks.“ (Doron 2008, str. 212).

Závěr

Cílem této práce bylo představit fenomén nové divočiny takovým způsobem, aby byla co nejvěrněji vystižena jeho komplexita a mnohaúrovňový význam. Pro tyto účely jsem zvolila kromě přírodovědného popisu místa také sémiotické a filosofické myšlenkové koncepty, které nám umožňují nahlédnout problematiku z jiných úhlů pohledu. V první části, zabývající se novou divočinou obecně, byly popsány její typické rysy. Na rozdíl mezi pojmy *divočina* a *divokost* byla zdůrazněna důležitost chápání nové divočiny jako něčeho procesuálního, nikoli staticky vázaného na místo. Na příkladech ze zahraničního kontextu jsme viděli, jak je nová divočina těžko pojmově uchopitelná a definovatelná. Pro označení stejného nebo velmi podobného typu míst se užívá celá řada pojmů. Vedle v podstatě totožného termínu k nové divočině – „*new wilderness*“ jsme se setkali například s výrazy „*urban interstices*“ nebo „*terrain vague*“. Autoři, kteří je používají, věnují různou pozornost jednotlivým charakteristikám prostoru, ale v zásadě můžeme konstatovat, že pojednávají o stejném fenoménu, jaký v českém kontextu označujeme nová divočina a že s ním spojují podobné rysy. Těžko uchopitelnou polaritu mezi přírodou a civilizací, nekontrolovanost a spontaneitu přírodních procesů i lidských aktivit, ambivalentnost reakcí a pocitů, které vzbouzí, ekologický a společenský potenciál. Také na základě zahraniční reflexe tématu jsem dospěla k tomu, že kdybychom se snažili definovat novou divočinu tvrdým způsobem nutných a postačujících podmínek, došlo by nutně k zásadní redukci v chápání tohoto jevu.

Dále byla představena koncepce *Umweltu* Jakoba von Uexküllu. Klíčovou rolí v ní hraje pojem významu, čímž se mění chápání prostoru jako něčeho objektivního. Umožňuje nám myslet prostor především jako subjektivně zakoušený a přiznává tomuto pojetí nejen valibilitu, ale pokládá ho přímo za základní způsob, jak bychom měli uchopovat svět. Myšlenka *Umweltu* rozvíjí subjekt-objektový vztah, který je spolu s významem zásadním stavebním kamenem koncepce žitého prostoru. Pojem *Umwelt* je také pojednán v souvislosti s jeho francouzským protějškem – *milieu*. Podobně jako kapitola zabývající se novou divočinou v zahraničním kontextu (doplňující český kontext) má toto srovnání dodat problematice širší souvislosti, umožňující nám hlubší porozumění tématu. Praktická aplikace teorie *Umweltu* na Rohanský ostrov měla sloužit v zásadě ke dvěma záměrům – rozšíření možného chápání tohoto konceptu a

názornějšímu určení specifičnosti nové divočiny. Na základě textu *Nauka o významu* bylo navrženo rozrůznění žitého prostoru jednoho organismu na více Umweltů v závislosti na stavu a situaci daného jedince. Při terénním průzkumu Rohanského ostrova pak byly pozorovány jednotlivé typové aktivity návštěvníků, které tyto myšlené „subumwelt“ charakterizovaly. Z pozorování můžeme konstatovat poměrně širokou škálu Umweltů, které se na Rohanském ostrově realizují. Jedinečnost prostorů nové divočiny spočívá mimo jiné právě také v této diverzitě žitých prostorů, která zde zároveň vzniká spontánně a nezáměrně jako emergentní kvalita. Užitečnost nazírání nové divočiny skrze koncept Umweltu spočívá také v tom, že toto pojetí plně zhodnocuje mnohost možných náhledů. Většina jevů, jsou-li pojímány pouze z hlediska jednoho oboru, je ve svém popisu do určité míry redukována. V případě nové divočiny jako obtížně zařaditelného a definovatelného fenoménu je však potenciální redukce větší. Proto je víceúrovňové teoretizování této problematiky přínosné.

Místa nové divočiny se i z laického pohledu jeví vůči jednoduše zařaditelným typům lokalit jako čímsi *jiné prostory*. V pasáži o Foucaultově termínu heterotopie byly vyloženy její základní principy, abychom posléze mohli ověřit jejich aplikovatelnost na fenomén nové divočiny a přiblížili, v čem tato jinakost spočívá. Při pokusu použít termín heterotopie pro Rohanský ostrov jsme se obecně setkávali s problémem, že Foucault jako příklady jednotlivých typů jmenoval vždy instituce nebo lidmi záměrně vytvořená místa. Proto jsem jednotlivé principy používala spíše z hlediska jejich podstaty určující odlišnost. Jako společné vlastnosti heterotopie a nové divočiny byly nalezeny posun či změna funkce místa (v případě nové divočiny v určitém smyslu absence funkce), stav v přechodové fázi, odlišná časovost – krátkodobé trvání a zároveň zachycení procesu neustále se opakujícího, problematická přístupnost lokality a zrcadlení prostorů neheterotopických. Třetí princip heterotopie charakterizovaný juxtapozicí odlišných míst v symbolické rovině na Rohanském ostrově nebyl rozpoznán, ale kdybychom to vztáhli k předchozí aplikaci teorie Umweltu na typologii návštěvníků, použitelný by byl. V reflexi heterotopie u dalších autorů v souvislosti s prostorem *terrains vagues* byla zachycena možnost chápat novou divočinu buď přímo jako heterotopii nebo jako prostor jiný jak vůči místům heterotopickým, tak neheterotopickým. Pokud bychom tedy novou divočinu neuznali jako heterotopii z hlediska Foucaultova vymezení

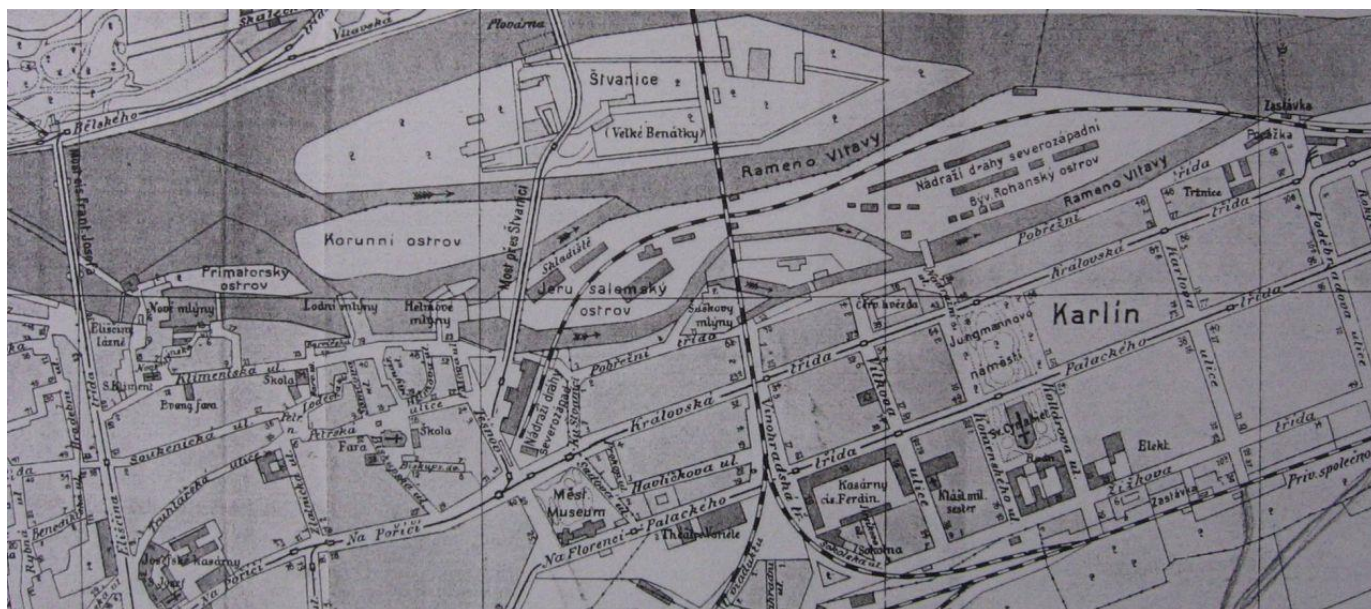
(protože není vytvořená pouze člověkem), navrhovala bych původní chápání pojmu heterotopie o tyto nové jiné prostory rozšířit.

Obrazové přílohy

Souostroví kolem Štvanice na stabilním katastru ve stavu polohopisu kolem roku 1840.
Mapový podklad: Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru

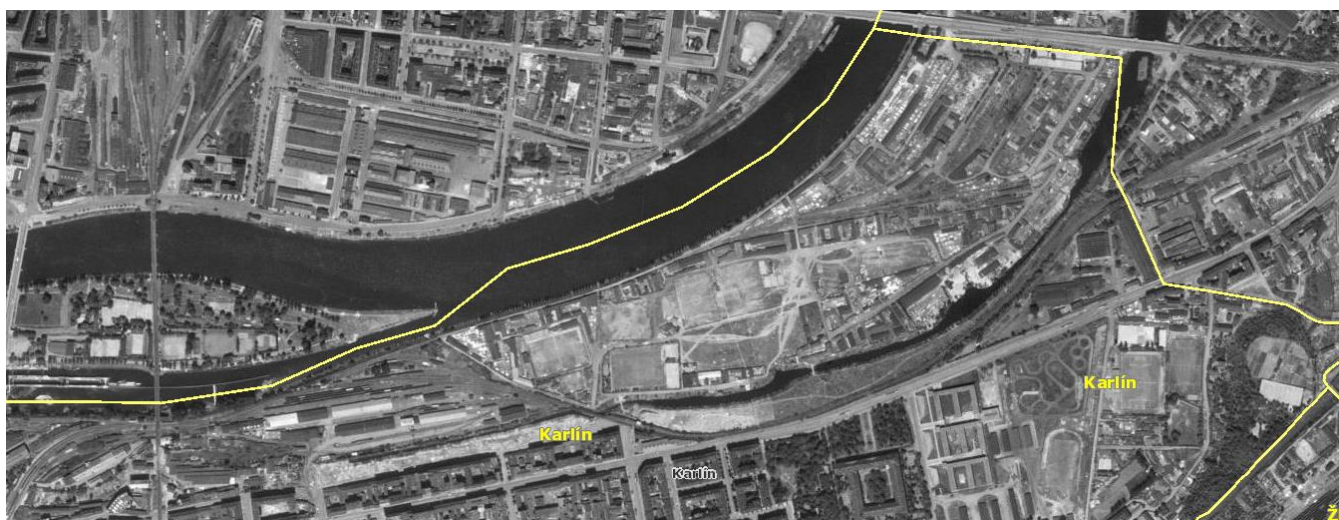
Obr. 1 – Podoba Rohanského ostrova kolem roku 1840, tehdejšího Köpplova ostrova, (Bečková 2010)

Obr. 2 – Rohanský ostrov 1910 – ještě před regulací holešovického meandru Vltavy, po spojení s Jeruzalemským ostrovem, (Beran, Valchářová 2005)

Obr. 3 - Olejomalba neznámého autora, vzniklá někdy po roce 1840, ukazuje karlínský přístav v dobách jeho slávy (Míka 2011)

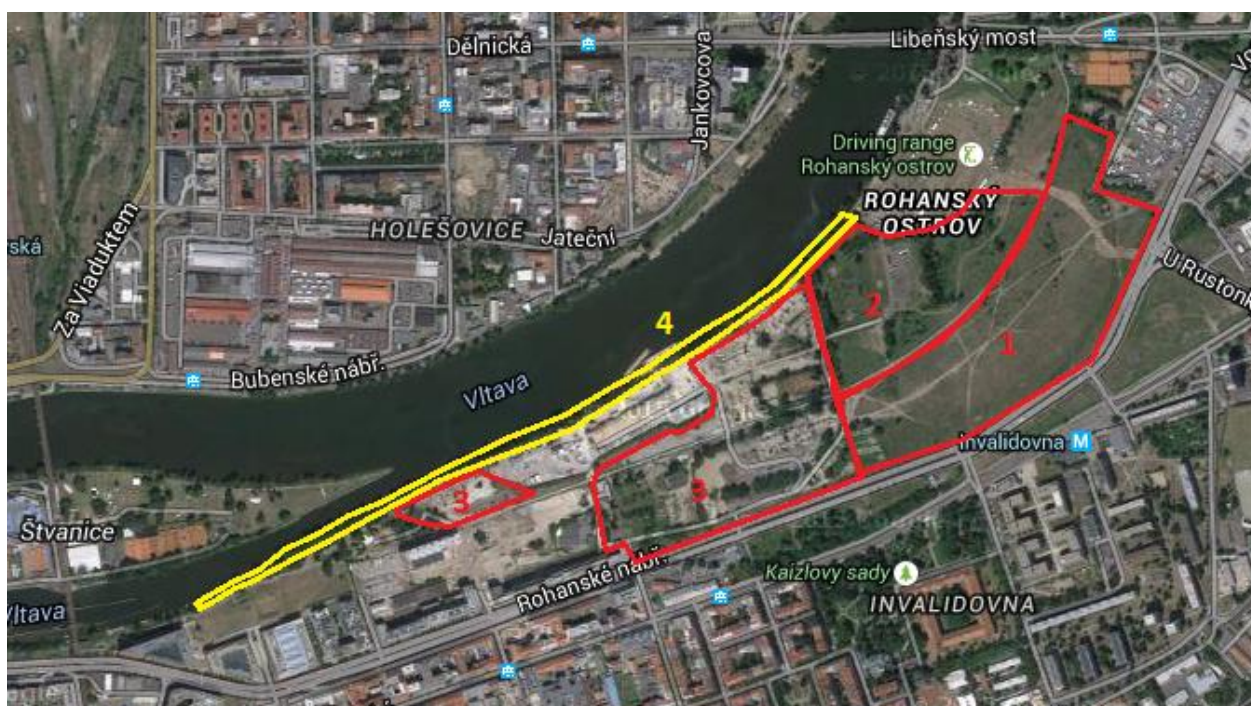

Obr. 4 – Ortofotomapa Rohanského ostrova 1953 – po regulaci holešovického meandru Vltavy, před úplným zasypáním kanálu mezi ostrovem a Karlínem. Je zde také vidět rozsáhlý průmyslový areál Metrostavu³⁵.

³⁵ ortofotomapa 1953, <http://kontaminace.cenia.cz/>

Obr. 5 – Pohled na Maniny před přeložení říčního koryta, vlevo nahoře vidíme Rohanský ostrov, napravo od něj Štvanice (Novotný, Šimčíkova 2010)

Obr. 6 – Přibližné vymezení čtyř různých typů oblastí z hlediska charakteru vegetace, červeně vyznačené plochy z vnitřního Rohanského ostrova, žlutě vyznačený pás přímo navazující na koryto Vltavy³⁶

³⁶ mapový podklad ze serveru www.maps.google.com, vyznačení oblastí vlastní

Literatura

- BEČKOVÁ, K. (2010). „Rohanský ostrov a Maniny“. *Věstník za starou Prahu*, 3/2010, str. 23-30
- BERAN, L.; VALCHÁŘOVÁ, V. (2005). *Pražský industriál: technické stavby a průmyslová architektura Prahy*. Výzkumné centrum průmyslového dědictví, Praha
- BRENTARI, C. (2015). *Jakob von Uexküll, The Discovery of the Umwelt between Biosemiotics and Theoretical Biology*. Springer, Dordrecht
- CANGUILHEM, G. (2008). *Knowledge of life*. Překlad: Geroulanos, S.; Ginsburg, D., Fordham University Press, New York
- DORON, G. (2008). „...Those marvellous empty zones at the edge of cities, Heterotopia and the „dead zone““. In Dehaene, M.; Cauter, L. (ed.), *Heterotopia and the City, Public space in a postcivil society*. Routledge, New York
- DUDÁK, V. (2011). *Prahou po Vltavě, putování po březích, ostrovech a mostech*. Nakladatelství Práh, Praha, str. 224 – 228
- EDENSOR, T. (2005). *Industrial Ruins: Space, Aesthetics and Materiality*, Berg, Oxford
- ERBAN, V. (2004). „Kultura a divočina, kultivace přirozenosti nebo přirozenost kultivace?“. *Magazín UNI*, 8/2004
- FOUCAULT, M. (2003). „O jiných prostorech“. *Myšlení vnějšku*. Překlad: Pelikán, Č.; Petříček, M. et al., Herrmann & synové, Praha, str. 71-87
- GVOŽDIAK, V. (2014). *Základy sémiotiky I*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc
- HÉDL, R. (2009). „O divočině, divokosti a ochraně přírody, Dilema budoucnosti“. *Vesmír* 88/7
- HETHERINGTON, K. (1997). *The Badlands of Modernity, Heterotopia and social ordering*. Routledge, New York
- HRUBEŠ, J.; HRUBEŠOVÁ, E. (2007). *Pražské ostrovy*. Milpo Media, Praha
- CHYTRÝ, M. et al. (2001). *Katalog biotopů České republiky*. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha

- JAKOBSON, R. (1960). „Closing statement: Linguistics and poetics“. In *Style in Language*, MIT Press, Cambridge
- JORGENSEN, A.; TYLECOTTE, M. (2007). „Ambivalent Landscapes – Wilderness in the Urban Interstices“. *Landscape Research*, 32/4, str. 443-462
- JUI-PI CHIEN (2007). „Umwelt, milieu(x), and environment: A survey of cross-cultural concept mutations“. *Semiotica* 167 (1/4), str. 65-89
- KAMVASINOU, K. (2006). „Vague parks: the politics of late twentieth-century urban landscapes“. *Architectural Research Quarterly* 08/2006; 10, str. 255 - 262
- KAPLAN, R.; KAPLAN, S. (1989). *The Experience of Nature: A Psychological Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge
- KOWARIK, I. (2005). „Wild Urban Woodlands: Towards a Conceptual Framework“. In Kowarik, I., Körner, S. (ed.), *Wild Urban Woodlands, New Perspective for Urban Forestry*, Springer, New York
- KOWARIK, I.; KÖRNER, S. (2005). *Wild Urban Woodlands, New Perspective for Urban Forestry*. Springer, New York
- KUBÁT, K. (2002). *Klíč ke květeně České republiky*. Academia, Praha
- LÉVI-STRAUSS, C. (2006). *Strukturální antropologie*. Argo, Praha
- MÍCHAL, I. (2002). „Divočina jako kulturní objekt, Chráněná území a spontánní vývoj“. *Vesmír* 81/4
- MÍKA, Z. (2011). *Karlín: nejstarší předměstí Prahy*. Muzeum hlavního města Prahy, Praha
- MIKULÁŠ, R.; ŠTURMA, J., A. (2015). *Divoká příroda Prahy blízkého okolí; Průvodce tou částí pražské přírody, o kterou se nikdo nestará, málokdo ji zná a skoro nikdo ji nemá rád*. Academia a Dokořán, Praha
- MIKULÁŠ, R. (2006). „Jak funguje nová divočina“. *Business World*, 9
- SPITZER, L. (1942). „Milieu and ambiance: An essay in historical semantics“. *Philosophy and Phenomenological Research*, 3, str. 169–218
- SPITZER, L. (1948). *Essays in Historical Semantics*. S. F. Vanni, New York
- STELLA, M.; KLEISNER, K. (2007). „Welt, Umwelt, Lebensraum, Uexküll, Lorenz a Gehlen – spor o světě člověka a světech zvířat“. *Lidé města* 9/2007
- STIBRAL, K. (2008). „Estetické hodnoty v krajině“. In Foltýn, D. (ed.), *Prameny paměti*, Katedra dějin a didaktiky dějepisu PedF UK v Praze, Praha, str. 191-228

- UEXKÜLL, J. von (2006) „Nauka o významu“. Překlad: Frei, J., in Kliková, A.; Kleisner, K. (ed.), *Umwelt a koncepce žitého světa Jakoba von Uexkülla*, str. 11-69. Pavel Mervart, Červený Kostelec
- VĚTVIČKA, V. (2009). *Rostliny na louce a u vody*. Aventium, Praha
- WARD-THOMPSON, C. (2002). „Urban open space in the 21st century“. *Landscape and Urban Planning*, 60, str. 59–72
- ZEMÁNEK, J. (2003). „Divoký les – kulturní hodnota divočiny – Národní park Bavorský les“. *Divočina – příroda, duše, jazyk*, Nakladatelství Kant, Praha
- ZEMKOVÁ, M. (2009). „Nová divočina“. *Kladno Záporno*, 4/6, 2009, o. s. Kladno Záporno, Kladno
- ZEMKOVÁ, M. (2008). *Význam spontánní sídelní zeleně na příkladu hlavního města Prahy*. DP Fakulta životního prostředí, Česká zemědělská univerzita v Praze, Praha

Internetové zdroje

- KUČERA, P. (2004) Boj o Karlín aneb moderní architektura versus historické prostředí, [navštíveno: 19. 1. 2015].
<http://www.petrkucera.net/file/27.pdf>
- CZUMALO, V. (2012). Karlínský přístav, [navštíveno: 23. 1. 2015].
<https://czumalo.wordpress.com/2012/12/>
- KONVIČKA, V. – Rohanský ostrov v Praze, [navštíveno: 10. 1. 2015].
<http://www.hornictvi.info/techpam/rohan/rohan.htm>
- Priority města: Šutka, lávka a Rohanský ostrov, Osmička – noviny městské části Praha 8, leden 2007, [navštíveno: 5. 1. 2015].
<http://www.praha8.cz/file/JDa1/01-2007.pdf>
- Karlín. Místo, kterému povodeň z roku 2002 paradoxně prospěla, [navštíveno: 5. 1. 2015].
http://www.rozhlas.cz/zpravy/regiony/_zprava/karlin-misto-kteremu-povoden-z-roku-2002-paradoxne-prospela--1096945

- Oznámení záměru Vybudování protipovodňových opatření na stokové síti v oblasti Karlína, část A. 2007, [navštíveno: 5. 4. 2015].
http://portal.cenia.cz/eiasea/download/RUIBX1BIQTQ1OV9vem5hbWVuaURPQ18xLnBkZg/PHA459_oznameni.pdf
- Ortofotomapa Rohanského ostrova 1953, [navštíveno: 4. 2. 2015].
<http://kontaminace.cenia.cz/>
- NOVOTNÝ, F.; ŠIMČÍKOVÁ, A. (2010). Nové parky na Rohanském ostrově, [navštíveno: 5. 4. 2015].
<http://www.atelier-fna.cz/0prezentace/2010%20Rohan%20AUUP%20Troja.pdf>
- Satelitní snímek Rohanského ostrova, [navštíveno: 1. 7. 2015].
<https://www.google.cz/maps/place/Rohansk%C3%BD+ostrov,+Praha+8/@50.0980229,14.4527722,1834m/data=!3m2!1e3!4b1!4m2!3m1!1s0x470b94af64aeea91:0xc447ee816d1381ee?hl=en>
- Botanická fotogalerie, [navštíveno: 5. 7. 2015].
www.botanickafotogalerie.cz